

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΘΕΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ:

**« Εγκατάσταση προσφύγων στην Ανατολική
Μακεδονία 1923-1930. Μελέτη περίπτωσης:
Μετακίνηση προσφύγων από την Ανατολική Θράκη
στην ευρύτερη περιοχή του νομού Σερρών.»**

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2020

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΘΕΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ:

**« Εγκατάσταση προσφύγων στην Ανατολική
Μακεδονία 1923-1930. Μελέτη περίπτωσης:
Μετακίνηση προσφύγων από την Ανατολική Θράκη
στην ευρύτερη περιοχή του νομού Σερρών.»**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη
και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις.**

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2020

Copyright © Κυριάκος Γρηγοριάδης, 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει
απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του
Πανεπιστημίου.

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: Κυριάκος Γρηγοριάδης.

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής:

«Εγκατάσταση προσφύγων στην Ανατολική Μακεδονία 1923-1930. Μελέτη περίπτωσης: Μετακίνηση προσφύγων από την Ανατολική Θράκη στην ευρύτερη περιοχή του νομού Σερρών».

“Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 26/07/2020 από τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής.”

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος Επιβλέπων Πανεπιστήμιο Νεάπολις:

Αντώνης Κλάψης.

Άλλα μέλη Επιτροπής:

Κυριάκος Ιακωβίδης

Κατερίνα Παπαζαχαρία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εξέλιξη της Ανατολικής Μακεδονίας στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τους πρόσφυγες που εγκατασταθήκαν σε αυτή, κυρίως μετά την Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Ο εκτεταμένος αστικός και αγροτικός εποικισμός θα επηρεάσει ριζικά τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά χαρακτηριστικά της περιοχής και θα μοχλεύσει αποφασιστικά τις περεταίρω εξελίξεις σε όλα τα επίπεδα. Ωστόσο, οι μετασχηματισμοί και οι ανακατατάξεις στην περιοχή θα εγείρουν ερωτηματικά τα οποία σε μεγάλο βαθμό θα παραμείνουν έως τώρα αναπάντητα. Οι μικρές σε αριθμό επιστημονικές ανακοινώσεις, σε συνάρτηση με την περιορισμένη βιβλιογραφία που υπάρχει διαθέσιμη, δεν βοηθούν τον ερευνητή να προσεγγίσει με αξιοπιστία όλες τις παραμέτρους της εγκατάστασης προσφύγων στην περιοχή.

Η εργασία που παρουσιάζω αμέσως παρακάτω εδράζεται στην πρόκληση που είχα στο να αξιοποιήσω τα στοιχεία που συνέλεξα, κυρίως από αποσπάσματα του τοπικού τύπου, αλλά και ντόπιων, ανήσυχων πολιτών που θέλησαν στο παρελθόν να αποτυπώσουν σε αυτοβιογραφίες ή σε βιογραφίες του τόπου τους, αυτά που οι ίδιοι βίωσαν τα δύσκολα χρόνια το ξεριζωμού από τις πατρίδες τους και της μετεγκατάστασης σε νέους άγνωστους και εν πολλύς, αφιλόξενους τόπους.

Η εργασία μου δεν εξαντλείται μόνο στην εγκατάσταση των προσφύγων στην ευρύτερη περιοχή των Σερρών, αλλά επεκτείνει το θεματικό πλαίσιο στα προβλήματα των νέων κατοίκων στην Ανατολική Μακεδονία, προσπαθώντας να εστιάσει στην σημασία που είχε αυτή η εγκατάσταση Ελλήνων κατοίκων, σε μια περιοχή που μόλις πριν από λίγα χρόνια είχε ενσωματωθεί στην ελληνική επικράτεια, με όλα τα προβλήματα που αυτό συνεπάγεται.

ABSTRACT

The development of Eastern Macedonia in the first decades of the 20th century is inextricably linked to the refugee who settled in it, especially after the Asia Minor Catastrophe of 1922. Extensive urban and rural settlement will radically affect the social, political and economic characteristics of the region and will decisively leverage further developments at all levels. However, the transformations and reorganizations in the region will raise questions which, to a large extent, will remain unanswered until now. The small number of scientific papers, depending on the limited literature available, does not help a researcher to reliably approach all the parameters of the refugee settlement in the area.

The work I present immediately below is based on the challenge I had to use the data I collected, mainly from excerpts from the local press, but also from local, anxious citizens who, in the past, wanted to capture in autobiographies or biographies of their place, what they, themselves, experienced the difficult years of uprooting from their homelands and relocating to new unknown and largely inhospitable places.

My work does not end with the settlement of refugees in the wider area of Serres, but extends the thematic framework to the problems of young residents in Eastern Macedonia, trying to focus on the importance of this settlement of Greek residents, in an area that just a few years ago, it had been integrated into Greek territory, with all the problems that this entails.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το υλικό που συνέλεξα στα Αρχεία του Κράτους που εδρεύουν στην πόλη των Σερρών ήταν εξόχως σημαντικό και απαραίτητο, στο να παρακολουθήσω με ακρίβεια την εξέλιξη του πληθυσμού στην περιοχή και για την επιτυχία της προσπάθειάς μου οφείλω να ευχαριστήσω τον Προϊστάμενο της Υπηρεσίας Αρχείων, κύριο Τσαρούχα Γεώργιο, του οποίου η συμβολή ήταν καθοριστική στην εκπόνηση της εργασίας μου. Η τοπική βιβλιογραφία ανθρώπων που από μεράκι αποφάσισαν να καταγράψουν γεγονότα και καταστάσεις εκείνης της εποχής, στο μεγαλύτερο βαθμό προέρχεται από τους τοπικούς συλλόγους Ανατολικοθρακιωτών. Ιδιαίτερα πρέπει να ευχαριστήσω τον πρώην πρόεδρο της Θρακικής Εστίας νομού Σερρών και μετέπειτα πρόεδρο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Θρακικών Συλλόγων, κύριο Χατζόπουλο Ελευθέριο και τον πρόεδρο της Θρακικής Εστίας νομού Καβάλας, κύριο Τσουμπάκη Νικόλαο, των οποίων η συμβολή σε πρωτότυπο υλικό ήταν καθοριστική στην προσπάθεια που κατέβαλα να συλλέξω σχετικές πληροφορίες.

Μεγάλη και αμέριστη συμβολή στην εκπόνηση της εργασίας μου αποτελεί η βοήθεια που μου παρείχε ο πρώην πρόεδρος του συλλόγου Σερραίων περιοχής Άαχεν Γερμανίας, κύριος Καμαράκης Παναγιώτης, κυρίως μέσω της παραχώρησης τοπικής βιβλιογραφίας που είχε στην διάθεσή του, ως πρόεδρος του συλλόγου, αλλά και ως απόγονος προσφυγικής οικογένειας από την περιοχή της Ανατολικής Θράκης.

Θα ήταν άδικο να παραλείψω την βοήθεια που μου παρείχε ο κάτοικος της Μαυροθάλασσας Σερρών και θείος μου, Εμμανουηλίδης Θεόδωρος, γόνος και ο ίδιος προσφυγικής οικογένειας από την περιοχή Μπουργκάς της σημερινής Βουλγαρίας, του οποίου οι παρατηρήσεις ήταν εξόχως ενδιαφέρουσες. Τέλος, ευχαριστίες πολλές οφείλω στον καθηγητή μου, κύριο Κλάψη Αντώνη, η συμβολή του οποίου είναι σημαντική, καθώς δίχως της δικής του καθοδήγησης θα ήταν αδύνατο να ανταπεξέλθω σε αυτή την πρόκληση.

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

*«Ανατολική Θράκη απωλέσθη ατυχώς δι' Ελλάδα και
επανέρχεται εις άμεσος κυριαρχίαν Τουρκίας,
αποκλειόμενης πάσης διαμέσου λύσεως,
οία υπονοουμένη εις τηλεγράφημά σας.
Επί πλέον υποχρεούμεθα να
εκκενώσωμεν από τούδε Θράκην».*

Τηλεγράφημα Ελ. Βενιζέλου προς τους Έλληνες διπλωμάτες στην Θράκη.

Παρίσι, 25 Σεπτεμβρίου 1922.

Αφιερωμένο στους γονείς μου Θεόδωρο και Ελένη,

.....παιδιά προσφύγων..

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	5
Abstract	6
Ευχαριστίες	7
Πίνακας Περιεχομένων	9
Κατάλογος Πινάκων.....	11
Εισαγωγή.....	12
1ο Κεφάλαιο : Ιστορική αναδρομή.	14
1.1 Η πορεία προς την ανακωχή των Μουδανιών	14
1.2 Η ώρα των διαπραγματεύσεων.....	15
1.3 Το περιεχόμενο της Συμφωνίας.....	18
1.4 Αποτέλεσμα της Συμφωνίας.....	18
2ο Κεφάλαιο : Προσφυγοποίηση του ελληνισμού της Ανατολικής Θράκης.....	22
2.1. Πληθυσμιακές μεταβολές στην Ανατολική Θράκη.....	22
2.2. Πληθυσμιακές μεταβολές στον Νομό Σερρών.....	24
2.3. Η κρατική παρέμβαση στην εγκατάσταση των προσφύγων	7
3ο Κεφάλαιο : Το δύσκολο έργο της εγκατάστασης προσφύγων στον νομό Σερρών.....	31
3.1 Εγκατάσταση των προσφύγων στην πόλη των Σερρών	31
3.2 Αστικοί συνοικισμοί.....	33
4ο Κεφάλαιο : Οι αγροτικές προσφυγικές εγκαταστάσεις	Error! Bookmark not defined.
4.1 Η ανάγκη εγκατάστασης προσφύγων στην Αν. Μακεδονία	37
4.2 Η συμβολή των προσφύγων στην αγροτική ανάπτυξη του Ν. Σερρών.....	41

5° Κεφάλαιο : Τα προσφυγικά συνέδρια των Σερρών.....	43
5.1 Η ίδρυση Προσφυγικών Σωματείων στις Σέρρες.....	43
5.2 Η «Παμπροσφυγική Ένωσις».....	43
 6° Κεφάλαιο : Το προσφυγικό πρόβλημα στον τύπο της Μακεδονίας.....	46
6.1. Προβολή και ανάδειξη του προσφυγικού.....	46
6.2. Οι σχέσεις γηγενών –προσφύγων μέσα από τον τοπικό τύπο	49
6.3. Συγκρούσεις μεταξύ των κατοίκων στα χωριά των Σερρών	51
 7° Κεφάλαιο : Ο πολιτικός τύπος και οι πρόσφυγες	53
7.1 Οι προσφυγικές εφημερίδες του νομού Σερρών.....	53
7.2 Η πολιτική χειραγώγηση των προσφύγων.....	54
 8° Κεφάλαιο : Οι νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις του Νομού Σερρών	57
8.1 Η συμβολή της αποξήρανσης Λίμνης Αχινού στην εκτόνωση της κατάστασης	57
8.2 Μαυροθάλασσα, ένα χωριό αμιγώς προσφυγικό	58
 Συμπεράσματα	60
 Βιβλιογραφία.....	62

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 2.1: Πληθυσμιακές μεταβολές στην Αν. Θράκη.....**Error! Bookmark not defined.**

Πίνακας 2.2: Εθνολογική Σύνθεση του πληθυσμού της Ελλάδας κατά τα έτη 1913, 1920 και 1928. 24

Πίνακας 2.3 : Πρόσφυγες του Ν. Σερρών μετά το 1913 και μετά την καταστροφή..... 25

Πίνακας 2.4: Παραδείγματα μεταβολής πληθυσμού ανάλογα με τον τόπο. 26

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το 1922 θα είναι η χρονιά στην οποία το ελληνικό έθνος θα ζήσει την μεγαλύτερη καταστροφή της σύγχρονης ιστορίας του. Μέσα σε ελάχιστες μέρες το όραμα των «δυο ηπείρων και πέντε θαλασσών» θα καταρρεύσει ολοκληρωτικά, παρασύροντας στον ξεριζωμό τον ελληνισμό του Πόντου, της Μικράς Ασίας και την Ανατολικής Θράκης. Η Συνθήκη της Λωζάνης που θα υπογραφεί λίγους μήνες μετά την Μικρασιατική Καταστροφή θα οδηγήσει στην αναγκαστική μετακίνηση προσφύγων προς την ελληνική ενδοχώρα, η οποία θα επιφέρει σαρωτικές αλλαγές σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο.

Η Ελλάδα των πέντε εκατομμυρίων κατοίκων, με τεράστιες οικονομικές δυσκολίες και με τον πολιτικό κόσμο διχασμένο, θα βρεθεί μπροστά σε μια ιστορική πρόκληση, καθώς θα κληθεί να ενσωματώσει περισσότερους από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες. Η αύξηση κατά 25% του πληθυσμού της ήταν μια δύσκολη υπόθεση, η οποία θα έχει επιπτώσεις σε όλα τα επίπεδα και θα φέρει τους γηγενείς πληθυσμούς σε δύσκολη θέση, η οποία θα κυμανθεί μεταξύ αμηχανίας και ακραίας βίαιης συμπεριφοράς.

Στην καθημερινή πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου θα προστεθεί ένας καινούριος όρος, το «προσφυγικό ζήτημα». Η επίλυση των σοβαρών ζητημάτων που θα προκύψουν θα επιβάλει την συνεργασία πολλών φορέων σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, σε μια κατά το δυνατόν συντονισμένη προσπάθεια να επιλυθούν τα ζητήματα με τους λιγότερο το δυνατόν κοινωνικούς και οικονομικούς κλυδωνισμούς.

Η πτυχιακή εργασία που ακολουθεί θα είναι μια προσπάθεια να διερευνήσουμε τα χαρακτηριστικά που είχε η εγκατάσταση προσφύγων στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας μετά το 1922, εστιάζοντας τους Ανατολικοθρακιώτες πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στον Νομό Σερρών.

Η εργασία αποτελείται από οκτώ κεφάλαια: το πρώτο κεφάλαιο καταγράφει την πορεία προς την υπογραφή της Συνθήκης των Μουδανιών, τις διαπραγματεύσεις και το αποτέλεσμα μιας συμφωνίας που θα οδηγήσει στην μεγαλύτερη διεθνώς αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμού με βάση την εθνική τους καταγωγή. Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας καταγράφονται οι πληθυσμιακές μεταβολές στην Ανατολική Θράκη που συντελούνται τις πρώτες τρεις δεκαετίες του εικοστού αιώνα,

αλλά και η πληθυσμιακή μεταβολή στην περιοχή του νομού Σερρών, στον οποίο θα εγκατασταθούν πρόσφυγες μετά το 1922, αλλά και κατά την διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, ενώ θα γίνει και αναφορά στην κρατική πρωτοβουλία για την επίλυση των προβλημάτων.

Η εγκατάσταση των νέων κατοίκων στην πόλη των Σερρών δομείται στο τρίτο κεφάλαιο, ενώ το αμέσως επόμενο κεφάλαιο περιγράφει την αναγκαιότητα της εγκατάστασης νέων κατοίκων στις παραμεθόριες περιοχές, αλλά και στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής των Σερρών, στην οποία οι πρόσφυγες θα συμβάλουν τα μέγιστα.

Το πέμπτο κεφάλαιο αναφέρεται στα προσφυγικά σωματεία των Σερρών, ενώ αμέσως μετά, στο έκτο κεφάλαιο θα γίνει εκτενή αναφορά στον τοπικό τύπο της εποχής και τον τρόπο που αντιμετώπιζε τα προσφυγικά θέματα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο προβολής των συγκρούσεων μεταξύ γηγενών και προσφύγων.

Η πολιτική χειραγωγή των προσφύγων αναλύεται διεξοδικά στο έβδομο κεφάλαιο, ενώ κλείνοντας η εργασία εστιάζει στην συμβολή των εγγειοβελτιωτικών έργων ως προς την αποκλιμάκωση των προβλημάτων και την δημιουργία χωριών με αποκλειστικούς κατοίκους πρόσφυγες της Ανατολής.

1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.

1.1. Η πορεία προς την ανακωχή των Μουδανιών.

Τον Οκτώβριο του 1922, Ελλάδα και Τουρκία θα υπογράψουν την ανακωχή των Μουδανιών, η οποία ουσιαστικά θα είναι ο οδικός χάρτης προς την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης, που θα ακολουθήσει λίγο αργότερα. Αποτέλεσμα των δυο συνθηκών θα είναι η αντικατάσταση της συνθήκης των Σεβρών, η οποία ήταν η απόληξη του Α΄ παγκοσμίου πολέμου και περιόριζε εδαφικά την Τουρκία, εξοστρακίζοντάς την ουσιαστικά από τα ευρωπαϊκά εδάφη. Αν και η συνθήκη των Σεβρών εξυπηρετούσε τους στόχους της Ελλάδας για εδαφική επέκταση προς την Ανατολή, εντούτοις ταυτόχρονα καλλιέργησε και τον τουρκικό εθνικισμό. Η ήττα της Τουρκίας και η παρουσία Ελληνικού στρατού στην Ανατολική Θράκη και στην Μικρά Ασία, ενθάρρυναν τις εθνικιστικές ομάδες στην γείτονα χώρα, βάζοντας παράλληλα τις βάσεις για αυτό που θα επακολουθούσε τα επόμενα χρόνια.¹

Η στρατιωτική ήττα της Τουρκίας θα οδηγήσει στην διανομή μέρους της οθωμανικής αυτοκρατορίας στους συμμάχους, δημιουργώντας μεταξύ τους ανταγωνισμό, καθώς η κάθε μια από τις νικήτριες δυνάμεις διεκδικούσαν το μεγαλύτερο δυνατό μερίδιο, τόσο σε εδαφικές εκτάσεις, όσο και στον έλεγχο καίριων στρατηγικών σημείων, όπως ήταν τα στενά των Δαρδανελίων. Οι μεγάλες δυνάμεις δεν κράτησαν την ίδια στάση έναντι της Τουρκίας μετά την λήξη του πολέμου. Η Αγγλία θα σταθεί στο πλευρό των ελληνικών συμφερόντων και θα υποστηρίξει την χώρα μας σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι οι υπόλοιπες συμμαχικές δυνάμεις, οι οποίες βλέποντας την ενδυνάμωση του Κεμαλικού κινήματος διέκριναν τον κίνδυνο της εκ νέου ανασυγκρότησης του τουρκικού στρατού.

Για τους συμμάχους δεν υπήρχε καμία αμφιβολία πως ο Κεμάλ με ενισχυμένο στρατό θα διεκδικούσε αλλαγή ή και ανατροπή της συνθήκης των Σεβρών και οι ίδιοι θα πρέπει να είναι προετοιμασμένοι για μια εκ νέου συνεννόηση με έναν νέο Τούρκο ηγέτη. Προσπαθώντας λοιπόν να προλάβουν τις εξελίξεις Γάλλοι και Ιταλοί θα πιέσουν κυρίως την Αγγλία στο να αλλάξουν εν μέρη την συμφωνία, προς όφελος της

¹ Ιωάννης Καταπόδης, *Τέσσερις αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας στον ευρωπαϊκό χώρο 1648-1959. Από την Ειρήνη της Βεσφαλίας στις Συνθήκες του Κυπριακού*, εκδ.: Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1996, σελ. 147.

Τουρκίας, υποσκάπτοντας παράλληλα τις ελληνικές αξιώσεις στην Ανατολική Θράκη και κυρίως στην Μικρά Ασία. Η αλλαγή πολιτικής σκυτάλης στο Ελληνικό Βασίλειο, μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές, τον Νοέμβριο του 1922, θα σηματοδοτήσει μια νέα περίοδο στις σχέσεις μεταξύ συμμάχων και Ελλάδας. Η εμπιστοσύνη που ενέπνεε ο Κρητικός πολιτικός προς τους ευρωπαίους ηγέτες έπαψε να υπάρχει ενώ απεναντίας ο Κωνσταντίνος αποτελούσε μια αμφίβολη πολιτική προσωπικότητα, την οποία δύσκολα μπορούσαν να εμπιστευτούν. Όπως ήταν επόμενο η Αγγλία είχε τον πρώτο λόγο στην αλλαγή στάσης προς τα ελληνικά συμφέροντα και έτσι θα ακολουθήσει τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις σε μια ηπιότερη στάση έναντι του Κεμάλ, ομολογώντας απερίφραστα πως η Συνθήκη των Σεβρών δεν θα μπορούσε να έχει μακροπρόθεσμη ισχύ.

Πολιτικές αδυναμίες και στρατιωτικά λάθη θα οδηγήσουν στην πλήρη κατάρρευση του μετώπου στην Μικρά Ασία, θέτοντας τις βάσεις για την μεγαλύτερη εθνική τραγωδία του σύγχρονου ελληνικού κράτους, η οποία θα επιδεινώσει τραγικά τις προοπτικές εξέλιξης του Ελληνο-Τουρκικού πολέμου. Η στάση των συμμάχων μας στις δύσκολες αυτές ώρες δεν ήταν αυτή που προσδοκούσε η ελληνική ηγεσία. Η μόνη δύναμη που θα μπορούσε να μας υποστηρίξει έμπρακτα ήταν η Αγγλία, αλλά η απόφασή της να μην βρεθεί έκθετη προς τους Ιταλούς και τους Γάλλους θα αφαιρέσει από την Ελλάδα μια βοήθεια που τόσο πολύ είχε ανάγκη την συγκεκριμένη στιγμή. Η στρατιωτική κατάσταση στην περιοχή της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης ήταν έκρυθμη και μέχρι την τελευταία στιγμή πριν την υπογραφή της Συνθήκης των Μουδανιών, Άγγλοι, Βρετανοί και Τούρκοι ήταν πολύ κοντά σε μια γενικευμένη σύγκρουση δυτικά των Δαρδανελίων, στην ευρύτερη περιοχή του Τσανάκαλε. Η ανακωχή των Μουδανιών εξυπηρετούσε λοιπόν την ανάγκη συνοχής μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων και παράλληλα έβαζε την Τουρκία στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων με τον αέρα του αδιαμφισβήτητου νικητή.

1.2. Η ώρα των διαπραγματεύσεων.

Η εμπλοκή των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων σε έναν πόλεμο που κατά βάση ήταν μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας εγκυμονούσε κινδύνους για την εξέλιξη των μεταξύ τους σχέσεων. Η απεμπλοκή από αυτή την περιοχή με το όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος για αυτές ήταν πλέον το ζητούμενο. Ο έλεγχος των Στενών στα Δαρδανέλια

ήταν ένα μείζων θέμα για τους Ευρωπαίους, καθώς μέσα από τον έλεγχο αυτών διασφαλιζόνταν και ο έλεγχος της Ρωσίας προς την έξοδό της στην Μεσόγειο. Κάτω από αυτές τις συνθήκες λοιπόν συναντήθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1922 στο Παρίσι ο Ιταλός πρεσβευτής στην Γαλλία Carlo Sforza, ο πρωθυπουργός της Γαλλίας Raymond Poincare και ο Άγγλος υπουργός εξωτερικών Λόρδος Curzon. Σκοπός της συνάντησης ήταν ο τρόπος με τον οποίο θα οργανώνονταν μια συνδιάσκεψη για να βρεθεί μια λύση στο πρόβλημα. Η απόφαση των τριών ευρωπαίων πολιτικών ήταν να πραγματοποιηθεί μια συνάντηση κοντά στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία να προσκληθούν Έλληνες και Τούρκοι σε μια προσπάθεια να οδηγηθούν οι δυο χώρες σε μια καταρχήν συμφωνία. Ως χώρος επιλέχτηκε η μικρή πόλη των Μουδανιών κοντά στην Προύσα και ημερομηνία ενάρξεως των συνομιλιών η 20^η Σεπτεμβρίου του 1922.

Οι διαπραγματεύσεις ανακωχής ξεκίνησαν με την απαίτηση της Τουρκίας να εκκενωθεί προηγουμένως η Ανατολική Θράκη από τα ελληνικά στρατεύματα και τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό. Η ελληνική πλευρά εναπόθεσε τις ελπίδες της στην Αγγλική υποστήριξη, αλλά γρήγορα απογοητεύτηκε. Στις 19 Σεπτεμβρίου οι Άγγλοι ανακοίνωσαν στον Έλληνα πρωθυπουργό Νικόλαο Πλαστήρα, μέσω του πρεσβευτή τους στην Αθήνα, πως δεν προτίθενται να βοηθήσουν περεταίρω την ελληνική κυβέρνηση στις επερχόμενες συνομιλίες. Η απόφαση αυτή των Άγγλων επιβεβαιώθηκε από την ελληνική διπλωματία και μέσω ενός τηλεγραφήματος που στάλθηκε από τον Βενιζέλο στις 22 Σεπτεμβρίου του 1922 στους Έλληνες πληρεξούσιους στην Θράκη με το οποίο ανακοίνωνε πως η απώλεια της Ανατολικής Θράκης ήταν αναπόφευκτη και θα συμπεριλαμβάνονταν στην συνθήκη ανακωχής που επρόκειτο να υπογραφεί.² «.....Ανατολική Θράκη απωλέσθη ατυχώς δι' Ελλάδα και επανέρχεται εις άμεσο κυριαρχία Τουρκίας, αποκλειομένης πάσης διαμέσου λύσεως. Επί πλέον υποχρεούμεν να εκκενώσωμεν από τούδε Θράκην. Ολόκληρος προσπάθειά μου στρέφεται πως χάνοντες Θράκην να σώσωμεν εν μέτρο δυνατό Θράκας. Κάμνω ότι είναι δυνατόν ίνα πετύχω, όπως την αποχώρηση της Ελληνικής Διοικήσεως μη επακολουθήσει αμέσως επαναφορά Τουρκικής Διοικήσεως και χωροφυλακής, αλλά συμμαχικά στρατεύματα αναλάβωσι προσωρινώς διοίκηση ίνα δοθεί καιρός εις τους θέλοντας εκ των κατοίκων να μετοικήσωσιν αποκομίζοντες τας

² Ιωάννης Γιαννουλόπουλος, «Η επανάσταση του 1922, η δίκη των έξι και η συνθήκη της Λωζάννης», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Από το 1913 ως το 1941*, εκδ.: Βιβλιόραμα, Αθήνα 1978, σελ. 253.

κινητάς περιουσίας των. Νομίζω δια τούτο ότι από τούδε πρέπει να αρχίσει η μεταφορά, χωρίς να χάνεται καθόλου καιρός, και πλέον να φροντίσθε συνεννοούμενοι μετά της κυβερνήσεως, όπως πλοία χρησιμοποιούμενα μέχρι τούδε για μεταφορά προσφύγων εκ της Ασίας διατεθώσιν εις μεταφοράν προσφύγων Θράκης.»³

Στις 20 Σεπτέμβρη του 1922 θα φτάσουν στα Μουδανιά οι Έλληνες αντιπρόσωποι, στρατηγός Αλέξανδρος Μαζαράκης, ο συνταγματάρχης Πτολεμαίος Σαρηγιάννης, ενώ παραβρέθηκε στις συζητήσεις και ο Νικόλαος Πλαστήρας ως πρωθυπουργός. Την Τουρκία αντιπροσώπευε ο στρατηγός Ισμέτ Πασάς, ενώ αντιπρόσωποι των ευρωπαϊκών συμμάχων οριστήκαν οι αρμοστές Harrington από την Αγγλία, Charpy από την Γαλλία και Mombelli από την Ιταλία. Οι Έλληνες αντιπρόσωποι έφτασαν στα Μουδανιά όταν οι βασικοί άξονες της συμφωνίας είχαν ήδη αποφασιστεί. Την υψηλή επιστασία της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπίας είχε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος είχε οριστεί ειδικός αντιπρόσωπος του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, υπεύθυνος για την σύναψη ειρήνης με τους Τούρκους.

Οι δυσκολίες στις διαπραγματεύσεις ήταν πολλές, καθώς οι πιέσεις από τους Τούρκους ήταν ασφυκτικές, ενώ η ελληνική αντιπροσωπία δεν απολάμβανε καμία ουσιαστική στήριξη από τους ευρωπαίους. Το δύσκολο έτσι και αλλιώς κλίμα επιδεινώνονταν και από την μεταξύ των Ελλήνων ασυνεννοησία. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος άλλαζε τις θέσεις της Ελλάδος συνεχώς, κάτι που οδήγησε τον Αλέξανδρο Μαζαράκη να αποχωρήσει αιφνιδιαστικά από τις διαπραγματεύσεις και να επιστρέψει στην Αθήνα χωρίς να έχει υπογράψει προηγουμένως το συμφωνηθέντα κείμενο ανακωχής.⁴

Το τελικό κείμενο θα υπογραφεί μεταξύ Ευρωπαίων και Τούρκων εν τέλει στις 28 Σεπτεμβρίου 1922 χωρίς την συμμετοχή της Ελληνικής αντιπροσωπίας. Οι Έλληνες διπλωμάτες το υπέγραψαν στις 1 Οκτωβρίου, ενώ ουσιαστικά την συμφωνία επικύρωσε μια ημέρα νωρίτερα ο Έλληνας αρμοστής στην Κωνσταντινούπολη.

³ Κώστας Ανδρεάδης (Υπομπίραρχος), «Τηλεγραφήματα απολύτου προτεραιότητας», στο: *Η Θρακική Τραγωδία του 1922*, εκδ.: Υπουργείο Στρατιωτικών, Αθήνα 1933, σελ. 33.

⁴ Ιωάννης Γιαννουλόπουλος, στο *ίδιο*, σελ. 254

1.3. Το περιεχόμενο της Συμφωνίας.

Η υπογραφείσα συνθήκη αφορούσε κατά κύριο λόγο την χάραξη συνόρων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στην Ανατολική Θράκη, ορίζοντας τον ποταμό Έβρο ως κύρια οριογραμμή. Τα ελληνικά στρατεύματα θα υποχωρούσαν δυτικά του ποταμού ενώ ταυτόχρονα θα εκκενώνονταν η Ανατολική Θράκη από το σύνολο των Ελλήνων, οι οποίοι θα ακολουθούσαν την πορεία του ελληνικού στρατού. Χρονικό όριο της εκκένωσης οριστήκαν οι δεκαπέντε ημέρες, ενώ στις επόμενες δυο εβδομάδες θα αναλάμβανε την εξουσία της περιοχής εξ ολοκλήρου η τουρκική διοίκηση. Με την ανάληψη της διοίκησης στην περιοχή από τους Τούρκους συμφωνήθηκε να εγκατασταθούν σε αυτή οκτώ χιλιάδες αστυνομικοί που θα αναλάμβαναν τον έλεγχο της.

Η συμφωνία εξασφάλιζε την ελεύθερη ναυσιπλοΐα από τα στενά και παράλληλα έδινε τον έλεγχο των Δαρδανελίων και της Κωνσταντινούπολης στους Τούρκους. Αν και η Τουρκία επιθυμούσε διακαώς να συμπεριλάβει και την Δυτική Θράκη στην επικράτειά της, τελικός αυτή δόθηκε στην Ελλάδα.

1.4. Αποτέλεσμα της Συμφωνίας.

Τα αποτελέσματα της συμφωνίας ήταν άμεσα. Ο ελληνικός στρατός αποχώρησε από την Ανατολική Θράκη και εγκαταστάθηκε δυτικά του ποταμού Έβρου, ενώ ταυτόχρονα οι Έλληνες κάτοικοι εγκατέλειψαν τις περιούσιες τους παίρνοντας τον δρόμο της προσφυγιάς. Ο ελληνικός πληθυσμός που μετακινήθηκε άμεσα εκείνη την περίοδο από την περιοχή υπολογίζεται στους 250.000 ανθρώπους, οι οποίοι παίρνοντας μαζί τους ότι μπορούσαν να μεταφέρουν, πέρασαν στην Δυτική Θράκη και από εκεί στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας.⁵

Ο Κώστας Γεραγάς, κατέχοντας ο ίδιος θέση αναπληρωτή γενικού διοικητή Θράκης την εποχή εκείνη, θα γίνει αυτόκοος και αυτόπτης μάρτυς των τραγικών γεγονότων που ακολούθησαν αμέσως μετά την Μικρασιατική Καταστροφή. Ο ίδιος θα γράψει στα απομνημονεύματά του: «Μετά την Συμφωνία η χαρά των Μουσουλμάνων δυσκόλως αδύνατο να αποκρυβή, επίστευον δε πλέον ακραδάντως εις επάνοδον της

⁵ Ιωάννης Γιαννουλόπουλος, στο *ίδιο*, σελ. 254.

Τουρκίας. Δεν υπήρχε καμία αμφιβολία ότι οι Τούρκοι, ευκαιρίας διδομένης, θα ειδικεύοντο οίοι είνε. Τα παρακολουθήσαντα κατά την εκκένωσιν γεγονότα δειπίστωσαν τούτο. Το ελληνικό στοιχείον κατελήφθη υπό συγκινήσεως δια την συμφωράν και υπό αισθημάτων αγωνίας μετά τας αγρίας σφαγάς της Σμύρνης, μάλιστα δε πάντων οι πρόσφυγες, οι οποίοι μετά τόσας δοκιμασίας απώλεσαν την ευψυχίαν και εξήτουν να μεταφερθώσιν εις Μακεδονίαν. Η συγκίνησις, αν μη ο πανικός, των πρώτων ημερών ηδύνατο να διαλυθή, να παρέλθῃ, αν αποκαθίστατο η πεποίθησις του λαού εις τον στρατόν. Τούτο δεν συνέβαινε και περιττόν να εκταθῇ κανείς εις περισσότερον εις πενθίμους σελίδας επί του ζητήματος».⁶

Στις 12 Νοεμβρίου 1922 η Ανατολική Θράκη πέρασε διοικητικά στην Τουρκία. Η Συνθήκη της Λωζάνης που θα υπογραφεί λίγους μήνες αργότερα θα οριστικοποιήσει και θα καθορίσει τους ακριβείς όρους της ανταλλαγής. Έλληνες και Τούρκοι θα μετακινηθούν υποχρεωτικά και οριστικά από τα εδάφη στα οποία γεννήθηκαν, ενώ τα σύνορα μεταξύ των δυο χωρών θα οριστικοποιηθούν σε αυτά που γνωρίζουμε έως τις μέρες μας.

Οι εικόνες αποχώρησης των Ελλήνων από την Ανατολική Θράκη θα αποτυπωθούν στην μνήμη των ανθρώπων που τις έζησαν και θα καταγραφούν σε απομνημονεύματα που οι ίδιοι θα γράψουν λίγο αργότερα. Στις αφηγήσεις του Γενικού Διοικητή Θράκης θα αποτυπωθούν με γλαφυρότητα οι τραγικές εκείνες στιγμές: « Επί πολλές ημέρας η αμαξιτή οδός Ανδριανουπόλεως και πολύ πέραν αυτής μέχρι το Κάραγατς εκαλύπτετο υπό συνεχούς σειράς αραμπάδων, εκ των οποίων έκαστος κατά κανόνα μετέφερεν ανά μίαν οικογένειαν μετά των κινητών της. Την τραγική σιωπήν ετάρασεν ο ιδιόρρυθμος ήχος των ριζώντων τροχών των οχημάτων...»⁷

Για τους κατοίκους που ζούσαν στις μεσόγειες περιοχές η αποχώρηση έγινε γρηγορότερα, καθώς ακολούθησαν τους χερσαίους οδικούς άξονες που οδηγούσαν απευθείας στον ποταμό Έβρο. Οι κάτοικοι των ανατολικότερων περιοχών της Θράκης, που γειτνιάζαν στον Εύξεινο Πόντο και στην Προποντίδα θα συγκεντρωθούν στα λιμάνια της περιοχής, όπου ατμόπλοια θα τους μεταφέρουν στις Ελληνικές πόλεις, κυρίως την Καβάλα και την Θεσσαλονίκη. Τα κυριότερα λιμάνια

⁶ Κώστας Γεραγός, *Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922*, εκδ.: Εστία, Αθήνα 1925, σελ. 169.

⁷ Α. Γερμίδης, *Η απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης του Ιούλιου του 1920 και η δραματική εγκατάληψίς της τον Οκτώβριο του 1922: Γραμμένη για τα 50 χρόνια από το χαλασμό του 1922*, Β' Έκδοση, εκδ.: Θρακική Εστία, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 78.

αποχώρησης των Ελλήνων ήταν του Μυριόφυτου, Ραιδεστού, Ηράκλειας, Σηλυβρίας, Επιβατών, Εξάστερου και Μήδειας. Στις 7 Οκτωβρίου θα ξεκινήσουν τα πρώτα καράβια “Κωνσταντίνος” και “Αιγαίον” με προορισμό την Ελλάδα. Τις επόμενες ημέρες θα ακολουθούσουν δρομολόγια των πλοίων “Σπέτσαι”, “Αντιγόνη” και “Μιλάνο”.⁸

Οι μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα εκείνης τις περιόδου είναι πολλές. Μιλώντας προσωπικά με απογόνους των προσφύγων αποκόμισα εικόνες εκείνης της εποχής που δύσκολα μπορούν να αφήσουν κάποιον ασυγκίνητο. Η μαρτυρία μιας γυναίκας που ζει στο χωριό στο οποίο και εγώ ο ίδιος μεγάλωσα είναι μια από τις πολλές που μπορείς να ακούσεις. Η κ. Αικατερίνη Λάκη, είναι πρόσφυγας τρίτης γενιάς και θυμάται τις ιστορίες που της έλεγε συχνά η γιαγιά της Αραμπατζή Τριανταφυλλιά, η οποία γεννήθηκε στο Ουζούκ Κιοπρέ., ένα μικρό χωριό κοντά στην Αδριανούπολη:

« Η γιαγιά μου ζούσε ειρηνικά μέχρι που ξεκίνησε το κακό. Μετά την καταστροφή της Σμύρνης αναγκάστηκαν να φύγουν για την Ελλάδα. Πριν ξεκινήσουν, η μητέρα της είχε κρύψει στην εσωτερική τσέπη, στο μεσοφόρι της μικρής Τριανταφυλλιάς, λύρες και κοσμήματα. Αυτά μπορούσαν να σώσουν μόνο από την περιουσία τους. Η μικρή της ηλικία θα της επέτρεπε να περάσει απαρατήρητη από τους Τούρκους. Κάποια από τα ελάχιστα πράγματα που μπόρεσαν να πάρουν επίσης μαζί τους ήταν το εικονοστάσι και μια εικόνα της Παναγίας. Στον δρόμο, πριν φτάσουν στον Έβρο θα τους επιτεθούν οι Τούρκοι και εκεί θα χαθεί ο μεγάλος αδελφός της γιαγιάς. Ο πατέρας της οικογένειας πίστευε πως δεν σκοτώθηκε και θα τους έφτανε στην διαδρομή. Όταν φτιάσανε στο ποτάμι το караβάνι πέρασε απέναντι αλλά οι ίδιοι περίμεναν το χαμένο παιδί. Δυστυχώς όμως ο μικρός δεν θα εμφανιστεί ποτέ. Η οικογένεια πέρασε απέναντι στην Αλεξανδρούπολη, αλλά σε όλη της την ζωή θρηνούσε τον χαμό του αγαπημένου τους παιδιού. Με την έλευσή τους στην Ελλάδα κατευθύνθηκαν δυτικότερα, μέχρι που έφτασαν στην πεδιάδα των Σερρών. Μετά από περιπλάνηση στα χωριά της περιοχής εγκατασταθήκαν τελικά στο χωριό Μαυροθάλασσα..... Το ελληνικό κράτος έκανε ότι μπορούσε και τους βοήθησε αρκετά. Τους έδωσε δάνειο για να κτίσουν σπίτι και τους παραχώρησαν χωράφια για να τα καλλιεργήσουν».

⁸ Α. Γερμίδης, στο ίδιο, σελ. 105.

Την καταγωγή της γιαγιάς φανερώνει το όνομα, αλλά και το επίθετο *Αραμπατζή*, που στην τούρκικη γλώσσα σημαίνει κάρο. Το μικρό της όνομα, *Τριανταφυλλιά* είναι πολύ συνηθισμένο στην Ανατολική Θράκη, όπως και το *Μηλιά*, *Κερασιά*, *Λεμονιά*, που παραπετούν σε όμορφα οπωροφόρα δέντρα. Χαρακτηριστικές επίσης είναι και οι καταλήξεις στα γυναικεία ονόματα: *Μαρία-Μαριγώ*, *Μηλιά-Μηλιώ*, *Δέσποινα-Δεσποινιώ*, και αλλά.⁹

⁹ Αικατερίνη Λάκη, προσωπική συνέντευξη, 30 Ιουλίου 2020.

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΠΡΟΣΦΥΓΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ.

2.1. Πληθυσμιακές μεταβολές στην Ανατολική Θράκη.

Ερευνώντας τα πληθυσμιακά χαρακτηριστικά της Ανατολική Θράκης διαπιστώνουμε πως οι Έλληνες κάτοικοι της περιοχής ήταν η πολυπληθέστερη εθνική ομάδα ξεπερνώντας αριθμητικά τους Τούρκους και Βουλγάρους κατοίκους που ζούσαν στην ίδια περιοχή πριν το 1913. Παρατηρώντας τους στατιστικούς πίνακες από την μελέτη του Αλέξανδρου Πάλλη που στηρίχτηκε σε στατιστικούς πίνακες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά και στην Τούρκικη Υπηρεσία Προσφύγων που συντάχτηκαν το 1925, διαπιστώνουμε πως οι Έλληνες κάτοικοι πριν τους βαλκανικούς πολέμους απαρικούσαν περί τα 253.000 άτομα, οι Βούλγαροι 50.000, οι Τούρκοι 223.000, οι Αρμένιοι 24.000 και άλλες μικρότερες μειονότητες 19.000 άτομα. Ο συνολικός πληθυσμός της Ανατολικής Θράκης απαρικούσε 569.000 κατοίκους.¹⁰

Μετά το πέρας των βαλκανικών πολέμων οι Έλληνες πλέον θα είναι η δεύτερη σε αριθμό πληθυσμιακή ομάδα στην Ανατολική Θράκη, με πληθυσμό 138.000 άτομα, έναντι των Τούρκων που απαρικούσαν πλέον τους 300.000 κατοίκους. Αξίζει να επισημάνουμε πως αυτή την περίοδο έχουμε την αποχώρηση των Βουλγάρων από την περιοχή και πλέον δεν ξεπερνούσαν τους 1.000 κατοίκους.

Κατά την περίοδο 1915-1916 στην Ανατολική Θράκη έχουμε κύμα διωγμών έναντι του Ελληνικού πληθυσμού. Αποτέλεσμα αυτών θα είναι η μετακίνηση 85.000 Ελλήνων προς ανατολικότερες περιοχές, με κυριότερο τόπο μετεγκατάστασης φυσικά την Κωνσταντινούπολη. Μαζί τους μετακινήθηκαν και 17.000 Αρμένιοι. Ο Ελληνικός πληθυσμός πλέον στην Ανατολική Θράκη δεν θα ξεπερνά τους 53.000 κατοίκους.

Η ανακωχή του Μούδρου που θα ακολουθήσει στο έτος 1918 θα σημάνει την επιστροφή στην περιοχή περίπου 50.000 Ελλήνων προερχόμενοι από την Ανατολή και 83.000 περίπου από την Ελλάδα. Με αυτή την μετακίνηση η οποία συντελείται μεταξύ 1918 και 1920, οι Έλληνες της Ανατολικής Θράκης φτάνουν περίπου τα 186.000 άτομα ενώ οι Τούρκοι παραμένουν πληθυσμιακά αμετάβλητοι.

¹⁰ Α. Πάλλης, «Ανατολική Θράκη», στο: *Στατιστική Μελέτη περί των Φυλετικών Μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924*, χ.ε., Αθήνα 1925. σελ. 18

Μετά την καταστροφή της Μικράς Ασίας και την υπογραφή της ανακωχής των Μουδανιών, ολόκληρος σχεδόν ο Ελληνικός και ο Αρμένικος πληθυσμός θα μεταγκατασταθεί στην Ελλάδα. Στο τέλος του 1922 στην Ανατολική Θράκη (εκτός της περιφέρειας Τσακαλτζάς) είχαν παραμείνει μόνο 1.177 Έλληνες. Αυτοί αντηλλάγησαν δυο χρόνια αργότερα, το 1924. Στην θέση των Χριστιανών που αποχώρησαν από την Αν. Θράκη η Τούρκικη κυβέρνηση εγκατέστησε Μουσουλμάνους που είχαν έρθει στην περιοχή από την Ελλάδα. Ως τον Νοέμβριο του 1924 στην Αν. Θράκη είχαν εγκατασταθεί πλέον μόνιμα 70.000 Τούρκοι. Οι Τούρκοι ήταν σχεδόν οι αποκλειστικοί κάτοικοι της περιοχής, καθώς εκτός αυτών μόνο 1.000 Βούλγαροι είχαν απομείνει στην άλλοτε Ελληνοκρατούμενη περιοχή.¹¹

Παρατηρώντας την μελέτη του Α. Πάλλη που συντάχθηκε λίγο μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, διαπιστώνουμε πως ο ολικός πληθυσμός της Αν. Θράκης από το 1912 μέχρι το 1925 μειώθηκε ποσοστιαία κατά 31%. Οι Μουσουλμάνοι από 39% του πληθυσμού που ήταν πριν τους βαλκανικούς πολέμους, το 1925 αποτελούσαν πλέον το 95%. Το υπόλοιπο ήταν Γύφτοι, Εβραίοι, Ευρωπαίοι και ελάχιστοι Βούλγαροι.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί μόνο η περιοχή της Τσαλτατζάς, στην οποία ο ελληνικός πληθυσμός παρέμεινε στην περιοχή μέχρι τον Ιούνιο του 1924 και απαριθμούσε μέχρι τότε 17.404 άτομα. Αξίζει να σημειώσουμε επίσης πως τα χωριά που βρίσκονταν κοντά στην Κωνσταντινούπολη, αλλά δεν υπάγονταν στον δήμο Κωνσταντινούπολης, ακολούθησαν τους Ανταλλάξιμους Έλληνες. Μοναδική εξαίρεση αποτέλεσαν οι Έλληνες που ζούσαν εντός της Πόλης.¹²

	1912	1916	1920	1924
Έλληνες	253.000	53.000	186.000	0
Μουσουλμάνοι	223.000	300.000	300.000	370.000
Βούλγαροι	50.000	1.000	1.000	1.000
Αρμένιοι	24.000	7.000	7.000	0
Σύνολο	569.000	380.000	513.000	390.000

Πίνακας 2.1: Πληθυσμιακές μεταβολές στην Αν. Θράκη.

¹¹ Α. Πάλλης, «Ανατολική Θράκη», στο *ίδιο*, σελ. 19.

¹² Α. Πάλλης, «Ανατολική Θράκη», *ό.π.*, σελ. 21.

2.2. Πληθυσμιακές μεταβολές στον Νομό Σερρών.

Η συμφωνία για ανταλλαγή των πληθυσμών τον Ιανουάριο του 1923 και η συνθήκη της Λωζάνης που υπογράφηκε τον Ιούλιο του 1923 θα έχουν ως άμεσο αποτέλεσμα να αλλάξουν τόπο διαμονής 1.220.000 Έλληνες και 45.000 Αρμένιοι, οι οποίοι ακολουθώντας τους Έλληνες, εγκαταστάθηκαν μαζί τους στην ελληνική επικράτεια. Αντίθετη πορεία ακολούθησαν 518.000 Μουσουλμάνοι, οι οποίοι μετεγκαταστάθηκαν στην Τουρκία και 92.000 Βούλγαροι, οι οποίοι και αυτοί έφυγαν στην Βουλγαρία.

	1913	1920	1928
Μουσουλμάνοι:			
1. Τούρκοι	370.000	770.000	103.000
2. Αλβανοί	25.000	25.000	25.000
Σύνολο (1-2)	395.000	795.000	128.000
3. Βουλγαρίζοντες	104.000	139.000	82.000
4. Ισπανοεβραίοι	70.000	70.000	70.000
5. Αρμένιοι, Ξένοι	75.000	74.000	108.000
Σύνολο (1-5)	644.000	1.078.000	388.000
6. Έλληνες	4.176.000	4.458.000	5.817.000
Συνολικός πλν/μός	4.820.000	5.536.000	6.205.000

Πίνακας 2.2: Εθνολογική Σύνθεση του πληθυσμού της Ελλάδας κατά τα έτη 1913, 1920 και 1928.

Από το σύνολο των 1.220.000 ελλήνων προσφύγων, οι 638.254 εγκαταστάθηκαν στην Μακεδονία, οι 337.297 στην Αττική και την Πελοπόννησο, οι 107.607 στην Δυτική Θράκη, οι 56.613 στα νησιά του Αιγαίου, οι 33.900 στην Κρήτη και τέλος, 8.197 στην Ήπειρο.¹³ Ο πληθυσμός των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην Αν. Μακεδονία ήταν μεγάλος. Υπολογίζεται πως με την εγκατάσταση των προσφύγων στην ευρύτερη περιοχή, αυτοί αποτελούσαν πλέον το 50% συνολικού πληθυσμό. Ο τόπος προέλευσης των προσφύγων στην περιοχή διέφερε, δημιουργώντας έτσι ένα μοναδικό πολιτισμικό μωσαϊκό.

¹³ Kayser B., *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, μετφ. Τσαβέα Τ., εκδ. : Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1968, σελ. 33.

Στην πεδιάδα των Σερρών θα εγκατασταθούν πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη με τόπο προέλευσης την Αδριανούπολη, Πέτρα, Σαράντα Εκκλησιές, Καλύβια, Ραιδεστό και άλλες. Μαζί τους βέβαια θα εγκατασταθούν και πρόσφυγες από την Ανατολική Ρωμυλία, την Δυτική Μικρά Ασία, τον Πόντο και τον Καύκασο. Οι πρόσφυγες στην περιοχή δεν ήταν κάτι καινούριο για τους γηγενείς κατοίκους. Μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή πρόσφυγες, οι οποίοι αναγκάστηκαν να μετακινηθούν σε ασφαλέστερες περιοχές, αφήνοντας πίσω τους τόπους στους οποίους γεννηθήκαν.

	Μετά το 1913	Μετά το 1923	Σύνολο
Αν. Θράκη	2.861	27.029	29.890
Μ. Ασία	1.180	22.766	23.946
Πόντος	1.637	15.296	16.933
Βουλγαρία	3.351	2.248	5.599
Καύκασος	2.577	1.208	3.785
Κων/πολη	68	655	723
Ρωσία	161	262	423
Σερβία	324	38	362
Αλβανία	43	12	55
Ρουμανία	4	4	8
Σύνολο	12.206	69.518	81.724
Αρένες	6.736	35.476	42.212
Θήλεις	5.470	34.042	39.512

Πίνακας 2.3 : Πρόσφυγες του Ν. Σερρών μετά το 1913 και μετά την καταστροφή.

Ο πληθυσμός του νομού Σερρών, στην απογραφή που έγινε μετά την απελευθέρωσή του το 1913 ήταν 135.284 άτομα. Μετά την απογραφή αποχώρησαν από τον νομό 3.100 άτομα με την Ελληνοτουρκική συνθήκη και 1.600 άτομα με την Ελληνοβουλγαρική συνθήκη ανταλλαγής των πληθυσμών. Μετά τον Ιανουάριο του 1922 θα εγκατασταθούν στην περιοχή 69.518 πρόσφυγες, ενώ είδη από το 1913 μέχρι το 1919 είχαμε την εγκατάσταση 12.206 νέων κατοίκων. Το σύνολο των προσφύγων στην περιοχή από την απελευθέρωση της πόλης μέχρι το 1928 ανέρχεται στις 81.724 άτομα. Με αυτό τον τρόπο ο πληθυσμός του νομού από 135.284 άτομα που ήταν το

1913 αυξήθηκε το 1928, μετά την εγκατάσταση των προσφύγων, στις 181.457 άτομα, σημειώνοντας ποσοστιαία αύξηση 77%.¹⁴

Παρατηρώντας τους πίνακες απογραφής που συνέταξε η επιτελική υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού και φυλάσσονται στα αρχεία του κράτους, στην πόλη των Σερρών, διαπιστώνουμε πως οι πρόσφυγες του 1922 δεν εγκαταστάθηκαν ομοιόμορφα στην ευρύτερη περιοχή. Χωριά τα οποία βρίσκονταν κοντά στον ποταμό Στρυμόνα, που ήταν εύφορα και προσέφεραν μεγάλες δυνατότητες καλλιέργειας αγροτικών προϊόντων, ήταν στις πρώτες επιλογές των νέων κατοίκων. Αντίθετα χωριά τα οποία ήταν σε ορεινές περιοχές δεν αποτελούσαν επιλογή των προσφύγων. Με αυτό τον τρόπο πολλά από τα χωριά του νομού μείωσαν τον πληθυσμό τους, καθώς οι Τούρκοι και οι Βούλγαροι κάτοικοι που τα εγκατέλειψαν δεν αντικαταστάθηκαν από τους Έλληνες πρόσφυγες του 1922.

	Απογραφή 1913	Απογραφή 1928	Μεταβολή πληθυσμού
Μεγαλοχώρι	250	629	+379
Μαυροθάλασσα	291	627	+336
Κ. Δασοχώρι	318	1.109	+791
Κ. Τραγίλου	100	300	+200
Α. Ορεινή	532	152	-380
Ομαλό	469	44	-425
Κ. Πορόια	1.279	986	-293
Αγλαδοχώρι	1.990	1.501	-489
Κ. Ορεινή	1.223	784	-439

Πίνακας 2.4: Παραδείγματα μεταβολής πληθυσμού ανάλογα με τον τόπο.

Στον παραπάνω πίνακα απογραφής (2.4) παρουσιάζω ενδεικτικά κάποια χωριά που αποτελούν παράδειγμα των παραπάνω παρατηρήσεων. Βλέπουμε λοιπόν πως εύφορα χωριά όπως η Μαυροθάλασσα και ο Τράγιλος υπερδιπλασίασαν τον πληθυσμό τους, ενώ αντίθετα ορεινά χωριά όπως είναι η Ορεινή και τα Πορόια, μείωσαν τον

¹⁴ Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν. Σερρών, 1919, φακ. Θ.6768, *Στατιστικοί Πίνακες του Πληθυσμού και Εθνικότητας των Νόμων Σερρών και Δράμας*, Επιτελική Υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού, αρ. 449, Αθήνα, 1919, σελ. 5.

πληθυσμό τους, φανερώνοντας την σαφή προτίμηση των προσφύγων προς την εύφορη πεδιάδα με τα άφθονα νερά που εξασφάλιζε ο ποταμός Στρυμόνας.¹⁵

2.3. Η κρατική παρέμβαση στην εγκατάσταση των προσφύγων .

Η έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα δημιουργεί μια νέα πρόκληση στην κυβέρνηση, η οποία παρά τις αντιξοότητες και τα προβλήματα κατορθώνει να οργανώσει ένα συγκεκριμένο σχέδιο δράσης με σκοπό την όσο το δυνατόν ομαλότερη εγκατάσταση των προσφύγων στην ελληνική επικράτεια. Ο σχεδιασμός περιελάμβανε: α) Την δημιουργία «ταμείου περιθάλψεως προσφύγων», β) προσωρινή επίταξη ακίνητης περιουσίας, χωρίς να θίγεται η ατομική ιδιοκτησία, γ) οργάνωση δημοσίων διαγωνισμών στους οποίους έπαιρναν μέρος ιδιωτικές κατασκευαστικές εταιρείες με σκοπό την κατασκευή έργων στέγασης των οποίων την επίβλεψη και την χρηματοδότηση των έργων είχε αναλάβει το Υπουργείο Πρόνοιας και Αντίληψης, δ) αυτοστέγαση των προσφύγων. Στην τελευταία περίπτωση εντάσσονταν οι εύποροι πρόσφυγες, οι οποίοι δεν είχαν άμεση ανάγκη βοήθειας και οι φτωχοί πρόσφυγες, οι οποίοι για κάποιο λόγο δεν κατάφεραν να ενταχθούν σε κάποιο άλλο πρόγραμμα στέγασης. Έτσι, αρχικός τόπος διαμονής των προσφύγων ήταν κάποια δημόσια κτήρια ή ναοί της Εκκλησίας, ενώ αργότερα εντάσσονταν σε προγράμματα χορήγησης δανείων με σκοπό την ανέγερση ιδιόκτητης οικίας.

Η όλη κρατική προσπάθεια για την αποκατάσταση των προσφύγων βασίστηκε σε τρεις προϋποθέσεις. Πρώτον, η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί με την έλευση των προσφύγων ξεπερνούσε κατά πολύ τις δυνατότητες της ελληνικής πολιτείας, κάτι που ώθησε την κυβέρνηση Πλαστήρα, τον Φεβρουάριο του 1923, σε μια πρωτόγνωρη ενέργεια, την αλλαγή του άρθρου 17 του Συντάγματος. Σύμφωνα με την νέα νομοθεσία: «επί της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως ακινήτων δια γεωργική αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών ή προς εγκατάσταση προσφύγων ομογενών και μη, επιτρέπεται η κατάληψη των ακινήτων τούτων και προ της καταβολής της αποζημιώσεως». Η παραπάνω απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης έδινε μια άμεση λύση στο μείζον προσφυγικό πρόβλημα. Οι απαλλοτριώσεις χωρίς να έχει προηγηθεί αποζημίωση στους δικαιούχους και η παραχώρηση χωραφιών και

¹⁵ Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν. Σεργίων, στο *ίδιο*, σελ.7.

οικοπέδων με την μορφή πώλησης στους πρόσφυγες, δημιουργούσε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για γρήγορη και οριστική εγκατάσταση των νέων κατοίκων στην ελληνική επικράτεια.¹⁶

Δεύτερον, το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων είχε μικρές δυνατότητες και ήταν αδύνατο να καλύψει μεγάλο αριθμό άστεγων προσφύγων. Η κυβέρνηση βλέποντας αυτή την αδυναμία και μπροστά στον κίνδυνο να μην μπορέσει να ανταποκριθεί στην μεγάλη πρόκληση της στέγασης των προσφύγων, θα στραφεί στην βοήθεια από το εξωτερικό. Έτσι τον Φεβρουάριο του 1923 θα απευθυνθεί στην Κοινωνία των Εθνών και θα ζητήσει «ηθική υποστήριξη και τεχνική βοήθεια». Με αυτό τον τρόπο θα συγκροτηθεί ο Αυτόνομος Οργανισμός Αποκατάστασης Προσφύγων ή όπως ήταν ευρέως γνωστή «Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων» (Ε.Α.Π.). Ο νέος οργανισμός ήταν αυτοδιοικούμενος και αποτέλεσε ουσιαστικά την μετεξέλιξη του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων.¹⁷

Η Ε.Α.Π. είχε ως πρωταρχικό στόχο την ομαλή εγκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο ή στις πόλεις και να τους παρέχει μια παραγωγική απασχόληση, αγροτική ή άλλη, αναλόγως του τόπου εγκατάστασης και των προσωπικών ικανοτήτων. Οι οικονομικοί πόροι της επιτροπής ήταν ο εξωτερικός δανεισμός, η ακίνητη περιουσία, την οποία παραχώρησε το κράτος σε αυτή, και οι δόσεις αποπληρωμής των δανείων που έλαβαν οι πρόσφυγες από το κράτος. Η διαδικασία επιλογής και εκτέλεσης των απαλλοτριώσεων παρέμεινε στην αρμοδιότητα του κράτους και δεν δόθηκε στην Επιτροπή. Σε αυτό τη σημείο αξίζει να επισημάνουμε πως οι νέες προσφυγικές κατοικίες που κτιζόνταν ήταν απαλλαγμένες από την ισχύουσα πολεοδομική νομοθεσία ενώ την ευθύνη των προσφυγικών κατοικιών είχε πλέον το Υπουργείο Πρόνοιας.¹⁸

Η Μακεδονία και η Θράκη ήταν οι περιοχές στις οποίες κατεξοχήν δραστηριοποιήθηκε η Ε.Α.Π. Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων που ήταν και το κύριο μέλημα της επιτροπής προχωρούσε σε ικανοποιητικό ρυθμό και πολύ πιο γρήγορα από ότι την αστική. Η επιλογή των κατάλληλων χώρων εντός των

¹⁶Λίνα Θεοδωροπούλου, -Σωτηρίου, Ελευθέριος Παναγιωτόπουλος, Γεώργιος Καριώτης, Πέτρος Σαμσάλης (επιμ.), «Αστικοί Προσφυγικοί Συνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου, στο: *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, τόμος Τέταρτος, εκδ.: Δήμος Σερρών, Σέρρες 2006, σελ. 208

¹⁷ Πέτρος Γιαννακούρος, *Αγροτική Νομοθεσία μετά διατάξεων Προσφυγικής Νομοθεσίας*, χ.ε., Αθήνα 1985, σελ. 459.

¹⁸ Πέτρος Γιαννακούρος, *στο ίδιο*, σελ. 465.

πόλεων και η μεταφορά των εφοδίων σε αυτούς απαιτούσε αρκετό χρόνο και περιέπλεκε τις διαδικασίες. Αντίθετα η εγκατάσταση των προσφύγων στα χωριά ήταν πολύ πιο εύκολη και απλή ως διαδικασία. Στους απομακρυσμένους οικισμούς όμως, πρόκυπτε ένα επιπλέον πρόβλημα. Η δύσκολη επικοινωνία της Ε.Α.Π. με τους πρόσφυγες που ήταν διασκορπισμένοι στην ύπαιθρο σε συνάρτηση με την ακόμη πιο δύσκολη επαφή με τις παραμεθόριες και ορεινές περιοχές ώθησε αρκετούς πρόσφυγες στο να εγκαταλείψουν τα απομονωμένα χωριά και να εγκατασταθούν εκ νέου στις πόλεις των νομών. Η αβεβαιότητα των νέων κατοίκων, σε συνάρτηση με τις καθυστερήσεις που παρατηρήθηκαν στην διανομή γης σε αυτούς, είχαν ως αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να μην εργάζονται εξ αρχής και πριν αποκτήσουν οριστικούς τίτλους ιδιοκτησίας.

Χαρακτηριστική της όλης κατάστασης είναι η περιγραφή του Νικόλαου Λαίλου, ο οποίος εργάζονταν στο γραφείο εποικισμού στην Καβάλα το έτος 1927 και περιέγραψε το θέμα των προσφύγων από την Ανατολική Θράκη: «Ο χωρικός Θράξ, ποιμήν ή γεωργός είναι άνθρωπος ήρεμος και λογικός, βραδύς και σοβαρός με συνήθειας απλές και κανονικές. Δίδει την εντύπωση ανθρώπου μετρημένου και σταθερού, πράγμα όπερ είναι ίδιον ανθρώπων αφοσιωμένων εις την γην. Κρίνει τα πράγματα ησύχως και ψυχρώς, σκέπτεται πολύ, είναι εργατικός και ανεκτικός αλλά και πείσμων, ζη συντηρητικά».¹⁹

Ως τρίτη προϋπόθεση η οποία ήταν αναγκαία για να ανταπεξέλθει η κυβέρνηση στο δύσκολο έργο της αποκατάστασης των προσφύγων, ήταν η καλλιέργεια ενός άκρατου εθνικισμού, ο οποίος είχε αφετηρία τον Βενιζελισμό. Για τους υποστηρικτές του Ελευθέριου Βενιζέλου η Μικρασιατική Καταστροφή έδινε ένα άδοξο τέλος στην Μεγάλη Ιδέα που είχε καλλιεργηθεί όλα τα προηγούμενα χρόνια, αλλά δεν εξάλειφε τον εθνικισμό, ο οποίος τώρα έβρισκε εύφορο έδαφος στην προσπάθεια αποκατάστασης των προσφύγων.

Από την πρώτη στιγμή στην ελληνική κυβέρνηση έγινε αντιληπτό πως η επιτυχία της ομαλής ένταξης των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία, περνούσε μέσα από την άμεση και μόνιμη στέγασή τους. Αν δεν κατάφερνε να εκπληρώσει αυτό τον στόχο θα ήταν δύσκολο να διαχειριστεί όλα τα υπόλοιπα προβλήματα που είχαν ήδη

¹⁹ Αλέξανδρος Λιάπης, «Η Θράκη μετά το 1920», στο: *Σύγγραμμα περιοδικού εκδιδόμενον υπό του εν Αθήναις "Θρακικού Κέντρου"*, τόμος Πέμπτος, εκδ.: Θρακικό Κέντρο, Αθήνα 1934, σελ. 37.

ανακύψει. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα του τηλεγραφήματος του Ελευθερίου Βενιζέλου τον Σεπτέμβριο του 1922 προς τους Έλληνες διπλωμάτες: «Ζήτημα στεγάσεως, μεταναστευόντων είναι σχεδόν άλυτον. Από της κυβερνήσεως δέον να ζητήσετε, όπως κατά δυνατό την Εθνικήν αυτή κρίσιν, αφού εκλέγωσι καταλληλότερα μέρη προορισμού επιβληθεί εις τους κατοίκους να δεχθώσιν εντός των κατοικιών των αναλόγους οικογενείας μεταναστών. Όχι μόνο εις Χριστιανικάς, αλλά και εις Τουρκικάς οικίας πόλεων και αγροτικών περιφερειών πρέπει να επιβληθεί αποδοχή αναλόγων μεταναστευόντων, αποφευγομένων σταθμών»²⁰. Η κοινωνική ένταξη λοιπόν και η στέγαση ήταν τα ζητούμενα από την αρχή της τραγωδίας και αυτές περνούσαν μέσα από ένα επιτυχημένο πρόγραμμα στέγασης και ανεύρεσης εργασίας.

Ένα πρόβλημα που υπήρχε στην όλη προσπάθεια, ήταν πως οι πρόσφυγες προσπάθησαν να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία, όχι αφομοιώνοντας τα νέα δεδομένα στα οποία κλήθηκαν να προσαρμοστούν, αλλά δημιουργώντας τοπικές κοινότητες και γειτονιές, στις οποίες προσπάθησαν να δώσουν τον χαρακτήρα του προγενέστερου τύπου κατοικίας τους. Θα λέγαμε λοιπόν πως οι νεοφερμένοι κάτοικοι δημιούργησαν νέους τύπους κατοικίας, οι οποίοι ήταν κατ' εικόνα των προγενέστερων κοινωνικών δομών των οποίων οι ίδιοι οι πρόσφυγες ήταν φορείς.²¹

Όμως οι πρόσφυγες δεν ήταν μια ομοιογενή ομάδα που ζούσε απαραίτητα στην εξαθλίωση. Υπήρχαν έντονες διαφορές μεταξύ τους που είχαν να κάνουν τόσο με την γεωγραφική τους προέλευση, όσο και με το διαφορετικό βιοτικό επίπεδο που η κάθε μια οικογένεια είχε. Υπήρξε λοιπόν μια διαστρωμάτωση εντός των προσφυγικών ομάδων που φαίνεται να αναδομήθηκε με την ένταξη τους στην ελληνική κοινωνία, δημιουργώντας πρόσθετα προβλήματα κατά την εγκατάστασή τους στους νέους τύπους κατοικίας. Έτσι δημιουργήθηκαν «γειτονιές» ανάλογα με τον τύπο προέλευσης, οι οποίες όμως πολλές φορές καθόριζαν και το διαφορετικό βιοτικό επίπεδο της κάθε οικογένειας.

²⁰ Κώστας Ανδρεάδης (Υπομάρχης), στο ίδιο, σελ 33.

²¹ Βίκα Γκιζελή, «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιάτικων Σπουδών*, τόμος Ένατος, χ.ε., Αθήνα 1992, σελ. 33.

3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΤΟ ΔΥΣΚΟΛΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ.

3.1. Εγκατάσταση των προσφύγων στην πόλη των Σερρών.

Με την απογραφή του 1928 την οποία διεξήγαγε η Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας και αναφέρεται στον Νομό Σερρών, οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην ευρύτερη περιοχή καταγράφονται σε δυο διαφορετικά γραφεία εποικισμού. Στο γραφείο εποικισμού Νομού Σερρών, το οποίο έχει καταγράψει 29.590 άτομα και το γραφείο εποικισμού Σιντικής το οποίο έχει εγγράψει 27.638 άτομα. Συνολικά από τα δυο αυτά γραφεία έχουν απογραφεί 57.228 πρόσφυγες, οι οποίοι στο σύνολο των προσφύγων που εγκατασταθήκαν στην Μακεδονία αποτελούν το 8,96%. Σε αυτόν τον πληθυσμό θα πρέπει να προσθέσουμε και τους πρόσφυγες που ήρθαν προαιρετικά από την Βουλγαρία στην Ελλάδα μετά την Συνθήκη του Νεϊγύ το 1919 και ανέρχονται στα 16.210 άτομα. Οι πρόσφυγες αυτοί που εγκαταστάθηκαν στην επαρχία Σερρών (10.400 άτομα) και στην επαρχία Σιντικής (5.640 άτομα) προστέθηκαν στους πρόσφυγες του 1922 δημιουργώντας έτσι ένα πολιτισμικό και κοινωνικό μωσαϊκό που όμοιό του δεν είχε υπάρξει ποτέ άλλοτε στην περιοχή.²²

Η πόλη των Σερρών σύμφωνα με την απογραφή του 1928 είχε πληθυσμό 29.640 κατοίκους, από τους οποίους οι 14.950 ήταν πρόσφυγες. Οι νέοι κάτοικοι λοιπόν αναλογούσαν κάτι περισσότερο από τον μισό πληθυσμό της πόλης (50,4%), εντάσσοντάς την στις πέντε πρώτες πόλεις της χώρας με τα μεγαλύτερα ποσοστά προσφύγων σε αναλογία με τους γηγενείς.

Η πόλη των Σερρών όμως δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο τους άστεγους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής. Ο εμπρησμός της πόλης το 1913 από τους Βουλγάρους άφησε πίσω του πολλά σπίτια κατεστραμμένα και παρά τις προσπάθειες

²² Ε.Α.Π. / Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας /Τμήμα Στατιστικής, *Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών της Μακεδονίας και τας νέας ονομασίας*, Θεσσαλονίκη 1928.

που είχαν καταβάλει τα προηγούμενα χρόνια οι κρατικές και τοπικές αρχές, ένα μεγάλο μέρος της εξακολουθούσε να είναι μη κατοικήσιμο.²³

Από τις 3.000 οικογένειες που είχαν μείνει χωρίς στέγη το 1913, μόνο οι 300 μπόρεσαν να αποκατασταθούν στεγαστικά μέχρι την έλευση των νέων κατοίκων. Έτσι, το πρόβλημα στέγασης των προσφύγων προστέθηκε στο ήδη υπάρχων πρόβλημα στέγασης των γηγενών, με αποτέλεσμα η κατάσταση να γίνει ακόμη πιο δύσκολη. Μια πρώτη λύση στο πρόβλημα έδωσε το 1928 η απόφαση της Νομαρχίας Σερρών να χρηματοδοτήσει την ανέγερση 1.100 κατοικιών, οι οποίες θα προορίζονταν για τους γηγενείς αστέγους και 500 ακόμη κατοικίες προς χρήση από τους αστούς πρόσφυγες.²⁴

Το εγχείρημα της στεγαστικής αποκατάστασης των 14.950 προσφύγων από την Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη σε μια πόλη που μόλις ξεπερνούσε τους 26.000 πολίτες, ήταν μια δύσκολη εξίσωση στην οποία αν προσέθετες και τους γηγενείς αστέγους γινόταν ακόμη πιο σύνθετη. Την δύσκολη κατάσταση θα βοηθήσει το πολεοδομικό σχέδιο που κατατέθηκε το 1920 και επικαιροποιήθηκε το 1925.²⁵ Σύμφωνα με αυτό η πόλη επεκτείνονταν κατά πολύ, κυρίως προς την νότια πλευρά της, εντάσσοντας στον πολεοδομικό ιστό μεγάλες εκτάσεις πους έως τότε ήταν χωράφια προς καλλιέργεια. Σε αυτές τις περιοχές εγκαταστάθηκαν κυρίως οι πρόσφυγες.

Στους περισσότερους νέους προσφυγικούς συνοικισμούς που ιδρύθηκαν στις παρυφές της πόλης, έγινε οργανωμένη δόμηση κάτω από την εποπτεία της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.) και του Υπουργείου Πρόνοιας. Σε πολλές περιπτώσεις όμως δόθηκαν απευθείας οικόπεδα σε πρόσφυγες στα οποία έκτισαν οι ίδιοι τα σπίτια τους με δάνεια που τους χορήγησε το κράτος. Αξίζει να σημειωθεί πως την ίδια περίοδο καταγράφεται και η ίδρυση ενός αστικού συνεταιρισμού με την επωνυμία «Λαϊκή Στέγη», ο οποίος οικοδομούσε σπίτια για λογαριασμό πολλών προσφυγικών οικογενειών.

²³ Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Μια πρότυπη πολεοδομική επέμβαση. Ο ανασχεδιασμός των Σερρών 1913-1920», στο: Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Σέρρες 1900-1940. Χώρος και Ιστορία*, εκδ.: Τμήμα Εκδόσεων και Βιβλιοθήκης Τ.Ε.Ι. Σερρών, Σέρρες 2008, σελ. 35.

²⁴ Βασίλης Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη ιστορία της πόλης των Σερρών*, τόμος Πρώτος, εκδ.: Περιοδικό «ΓΙΑΤΙ!», Σέρρες 1991, σελ. 378.

²⁵ Λίνα Θεοδωροπούλου-Σωτηρίου, « Αστικοί Προσφυγικοί Συνοικισμοί στα Σέρρες του Μεσοπολέμου», στο *ίδιο*, σελ. 217.

3.2. Αστικοί συνοικισμοί.

Από τους δώδεκα συνοικισμούς της πόλης των Σερρών οι εννέα χωροθετήθηκαν εντός του πολεοδομικού σχεδίου που κατατέθηκε το 1925, ενώ οι υπόλοιποι τρεις (Αγίου Παντελεήμονα, Πυροβολικά και Άγιοι Ανάργυροι) αποτέλεσαν προέκταση της πόλης. Οι εντός σχεδίου συνοικισμοί αναπτύχθηκαν νότια των Σερρών σε αδόμητες εκτάσεις που είχαν επιφάνεια μεγαλύτερη των 2.000 τ.μ. και με ελάχιστο αριθμό κατοικιών τις 20 ανά συνοικισμό, όπως όριζε η σχετική νομοθεσία. Τα σπίτια ήταν πολύ κοντά το ένα με το άλλο και απουσίαζαν ουσιαστικά οι κοινόχρηστοι και κοινωφελείς χώροι. Η κατασκευή των οικιών ήταν ομοιόμορφη, απλή και τυποποιημένη, διευκολύνοντας έτσι την ανέγερσή τους και κρατώντας χαμηλά το κόστος κατασκευής. Η έκταση των κατοικιών περιοριζόταν στα 50 έως 60 τετραγωνικά μέτρα και δεν τα ξεπερνούσαν ακόμη και στην περίπτωση της αυτοστέγασης. Τέλος, η παραχώρηση των σπιτιών γινόταν με την σύνταξη ενός λεπτομερούς συμβολαίου, σύμφωνα με το οποίο ο αγοραστής πλήρωνε το ακίνητο με δάνειο το οποίο παραχωρούσε σε αυτόν το κράτος με ορίζοντα αποπληρωμής συνήθως τα 15 έτη.²⁶

Αξίζει να σταθούμε και να εξετάσουμε λίγο εκτενέστερα τον προσφυγικό συνοικισμό "Άγιοι Ανάργυροι", καθώς αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα οργανωμένης προσφυγικής εγκατάστασης στην πόλη των Σερρών με την μορφή πολυκατοικίας. Σε αυτή την γειτονιά απουσιάζουν τα μεμονωμένα οικόπεδα και οι κοινόχρηστοι χώροι. Το νέο οικιστικό μοντέλο αν και αποτελούσε εύκολη και βολική λύση για το κράτος εντούτοις αντιμετώπισε την δυσπιστία των κατοίκων, που δεν ήταν συνηθισμένοι σε αυτού του είδους συγκατοίκηση.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα απροθυμίας των προσφύγων να κατοικήσουν σε αυτές τις πολυκατοικίες αποτελεί το υπόμνημα της Παμπροσφυγικής Ενώσεως Νομού Σερρών που παρέδωσε το 1925 κατά την ημέρα άφιξης στην πόλη, του Στρατηγού Τσερούλη, ο τότε πρόεδρος της Ενώσεως, Ανθρακόπουλος Σωκράτης: «Ο προσφυγικός κόσμος διαρρήδην αρνείται να σταγασθή εις τετραπλοκατοικίας αίτινες αμοιάζουσι με φρούρια και είναι κατάλληλαι μόνον δια καπναποθήκας, ως έχομεν προ οφθαλμών τοιούτα οικήματα του Ταμείου Στεγάσεως άτινα ανηγέρθησαν εν

²⁶ Λίνα Θεοδωροπούλου,-Σωτηρίου, «Αστικοί Προσφυγικοί Συνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου», στο ίδιο, σελ. 215.

Σέρραις»²⁷. Η παρέμβαση και οι διαμαρτυρίες της Παμπροσφυγικής Ένωσης Νομού Σερρών για τα σπίτια που κατασκευάζονταν ως προσφυγικές κατοικίες στην πόλη των Σερρών φαίνεται να απέδωσαν καρπούς. Έτσι, λίγους μήνες μετά την ανέγερση των σπιτιών στον συνοικισμό "Άγιοι Ανάργυροι" θα ακολουθήσει η έναρξη των εργασιών κατασκευής ενός νέου προσφυγικού συνοικισμού, στα "Νέα Κιουπλιά". Ο νέος αυτός προσφυγικός συνοικισμός θα οριστεί στο ανατολικό μέρος της Λεωφόρου Μεραρχίας και οι εργασίες ανέγερσης θα ξεκινήσουν στις 5 Ιουλίου του 1925. Αν και ο αρχικός σχεδιασμός ήταν να κατασκευαστούν 165 αστικές τετραπλοκατοικίες η παρέμβαση της Ένωσης θα έχει ως αποτέλεσμα την ματαίωση αυτών των κατασκευαστικών σχεδίων. Στο υπόμνημα που κατέθεσε ο πρόεδρος κ. Σωκράτης Ανθρακόπουλος απέκλειε την κατασκευή με εργολαβία: «Το δια εργολάβων σύστημα από τούδε δύναται να θεωρηθεί εντελώς απαράδεκτον υπό του προσφυγικού κόσμου». Ως λύση προέκρινε το σύστημα που εφαρμόστηκε στην Δυτική Θράκη και απέδωσε «ευχάριστα αποτελέσματα, ήτοι δια της χορηγήσεως υλικών και δανείου εις τους πρόσφυγας, οίτινες μόνοι τους θα ηδύνατο να προβούσιν εις ανοικοδόμησιν». Κλείνοντας την επιστολή ο πρόεδρος της Ένωσης παρακαλούσε να διαταχτεί άμεσα η χορήγηση δανείων σε 650 οικογένειες προσφύγων, αποκλείοντας εκ νέου την ανάθεση εργολαβίας.²⁸

Δυτικότερα του συνοικισμού "Νέα Κιουπλιά" θα κατασκευαστεί ο μεγαλύτερος προσφυγικός συνοικισμός της πόλης των Σερρών, ο "Αστικός Σηροτροφικός" ή "Αστικοσηροτροφικός" όπως τον αποκαλούσαν οι περισσότεροι κάτοικοι της πόλης. Η κατασκευή του ήταν εξ ολοκλήρου έργο της Ε.Α.Π. με την μέθοδο της εργολαβίας. Οι εργασίες ξεκίνησαν το 1927 και η έκτασή του ξεπερνούσε τα 80.000τ.μ.

Ο αριθμός των σπιτιών που κτιστήκαν σε αυτόν τον οικισμό ήταν 225 ισόγειες διπλοκατοικίες σε ισάριθμα οικόπεδα με κατάτμηση των αρχικών πολυγώνων. Χωρίς αμφιβολία πρόκειται για τον ομορφότερο και λειτουργικότερο συνοικισμό της πόλης, κάτι το οποίο σχολίασε με ευμενή τρόπο και ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Μακεδονία* που στάλθηκε να καταγράψει το αποτέλεσμα των εργασιών: «Εις μαγευτικήν τοποθεσίαν παρά το παγοποιείον και παρά την οδόν την αгоούσαν εις Σιδηροδρομικόν Σταθμόν, ανεγείρεται ο Αστικοσηροτροφικός Προσφυγικός

²⁷ Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Προσφυγικά Σπίτια στην Πόλη των Σερρών», στο: *περιοδικό «Μικρασιατική Σπίθα»*, Αρ. τεύχους 15, εκδ.: Αδελφότητα Μικρασιατών Ν. Σερρών "Άγιος Ευστράτιος", Σέρρες 2010, σελ. 84.

²⁸ Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Προσφυγικά Σπίτια στην Πόλη των Σερρών», *ό.π.*, σελ.86.

Συνοικισμός. Υπέρ της ογδοήκοντα διπλοκατοικίας έχουν ανεγερθεί και υπολοίποντο εισέτι να ανεγερθούν περί τας είκοσι τοιαύται [...] Έκαστη διπλοκατοικία στοιχίζει περί τας 65.000 δραχμών και θα πληρωθεί τοκοχρεωλυτικών εις την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως εντός δεκαπέντε ετών [...] περιλαμβάνει η μεν πρώτη γραμμή 13 ωραιότατα σπιτάκια επί της οδού , αι δε άλλαι 200 τοιαύτα ευρύχωρα , ευάερα, ευήλια και υγιεινά».²⁹

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημάνουμε πως οι πρόσφυγες που διέμεναν στους προσφυγικούς συνοικισμούς δεν αναμειγνύονταν μεταξύ τους. Έτσι, στον “Αστικοσηροτροφικό” συνοικισμό, η οδός Σεβαστείας θα γίνει νοητό σύνορο μεταξύ προσφύγων από διαφορετικό τόπο προέλευσης. Στη βορεινή πλευρά του δρόμου θα εγκατασταθούν πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη, ενώ νότια της οδού, θα εγκατασταθούν Μικρασιάτες. Ο ίδιος τρόπος εγκατάστασης εντός των οικισμών θα είναι ο κανόνας σε όλους τους προσφυγικούς συνοικισμούς της πόλης.

Στην πόλη των Σερρών μέχρι το 1930 θα ανεγερθούν και άλλοι μικρότεροι προσφυγικοί συνοικισμοί, όπως ο “Άγιος Παντελεήμονας” (Τσομπλέκ – Ντερέ), “Πεισίδας”, “Στυλιανού Γονατά” (Πυροβολικού), “Στρατώνων Ιππικού”, κ.α. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο συνοικισμός “Ζιντζιρλί Τζαμί”, ο οποίος είναι ο μοναδικός αστικός προσφυγικός οικισμός που αναπτύχθηκε σε πρώην τούρκικες ιδιοκτησίες. Αποτελούνταν από 45 οικόπεδα, στα οποία προστέθηκαν νέες ισόγειες και διώροφες κατοικίες στα ήδη υπάρχοντα τούρκικα κτίσματα, δημιουργώντας έτσι μια πολύμορφη γειτονιά, στην οποία συνδυάζεται αρμονικά η παλιά τούρκικη αρχιτεκτονική με την νέα προσφυγική, που φιλοδοξούσε να εξυπηρετήσει τις ιδιαίτερες ανάγκες της εποχής.³⁰

Ερευνώντας την πορεία εγκατάστασης των προσφύγων στην πόλη των Σερρών δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον το οποίο παρουσιάζει και η ανοικοδόμηση του συνοικισμού “Μπαϊρ Μαχαλά”, που έγινε μέσω του Οικοδομικού Συνεταιρισμού Αστών Προσφύγων Σερρών «Η Λαϊκή Στέγη». Ο Συνεταιρισμός διατηρούσε τα γραφεία του πίσω από το εργοστάσιο ηλεκτροφωτισμού. Επικεφαλής του Συνεταιρισμού ήταν ο αλευροβιομήχανος Κρέωνας Φλωρίδης, πρόσφυγας ο ίδιος

²⁹ Εφημερίδα *Μακεδονία*, φ. 17-2-1928

³⁰ Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Προσφυγικά Σπίτια στην Πολη των Σερρών», στο *ίδιο*, σελ. 88

από την Ανατολική Θράκη, ενώ το σύνολο των μελών του συνεταιρισμού ήταν 162 άτομα.

Τον Ιανουάριο του 1929 ο Συνεταιρισμός αγόρασε από την Εθνική Τράπεζα δύο συνεχόμενα τεμάχια γης, συνολικής έκτασης 80.740 τ.μ., στη θέση "Μπαϊρ Μαχαλά" με συνολικό τίμημα τις 807.400 δραχμές. Η έκταση αγοράστηκε με απευθείας εκποίηση, όπως ήταν η συνήθης πρακτική εκείνη την περίοδο. Ένα μέρος αποπληρώθηκε με προσφυγικά ομόλογα που κατείχαν τα μέλη του συλλόγου, ενώ το υπόλοιπο τίμημα πληρώθηκε με ενυπόθηκο δάνειο που τους χορήγησε η Εθνική Τράπεζα. Ως υποθήκη ορίστηκε η αγορασθείσα έκταση. Η ανέγερση των οικιών ανατέθηκε από τον Συνεταιρισμό σε εργολαβική εταιρεία, η οποία παρέδωσε 162 κτίσματα, όσα και τα μέλη του συλλόγου, δομημένα σε ισάριθμα οικοπέδα. Το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας ανοικοδόμησης ήταν να κατασκευαστούν διώροφες, κομψές και ποιοτικές κατοικίες, πολλές εκ των οποίων σώζονται μέχρι και σήμερα.³¹

Η εικόνα που παρουσίαζε η πόλη των Σερρών στα τέλη της δεκαετίας του '30 ήταν μια χωρική αντίθεση ανάμεσα στην πολυποίκιλη ιδιωτική ανοικοδόμηση της παλαιάς πόλης, όπου μετά την καταστροφική φωτιά του 1913 οι γηγενείς κάτοικοι έκτισαν εκ νέου τα σπίτια με έμφαση στην αρχιτεκτονική και την πολυτέλεια και τους προσφυγικούς συνοικισμούς στα νότια της πόλης, όπου κτίστηκαν ομοιόμορφες, λιτές οικίες με σκοπό να εξυπηρετήσουν την στέγαση χωρίς να ενδιαφέρονται για αρχιτεκτονικές ιδιαιτερότητες.

Η εκτεταμένη ανοικοδόμηση αποτέλεσε ενοποιητικό στοιχείο ανάμεσα στους «παλαιούς» και «νέους» κατοίκους της πόλης. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο που γράφτηκε στην εφημερίδα *Μακεδονία* εκείνη την εποχή: «ο εισερχόμενος εις την πόλιν των Σερρών βλέπει να ανεγείρονται πανταχού και ανά εν βήμα μικρά ή μεγάλα κτίσματα και καταστήματα. Πανταχόθεν ακούγεται ο χαρακτηριστικός κρότος των εργαλείων των εργατών, ξυλουργών, κτιστών και λοιπών άλλων, οι οποίοι εργάζονται με πείσμα εξάίρετον δια να παρουσιάσουν τελειοτέραν και ωραιότεραν την νέα πόλιν των παλαιών και νέων Σερραίων».³²

³¹ Σπύρος Αγαπητός, «Η ευθηνή κατοικία», στο: περιοδικό «ΕΡΓΑ», τεύχος Ένατο, χ.ε., Σέρρες 1929, σελ. 499.

³² Εφημερίδα *Μακεδονία*, , φ. 22-6-1928.

4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΟΙ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ.

4.1. Η ανάγκη εγκατάστασης προσφύγων στην Αν. Μακεδονία.

Η βασικότερη μέριμνα στο πρόγραμμα εγκατάστασης των προσφύγων στην Αν. Μακεδονία ήταν η αγροτική αποκατάσταση της περιοχής με στόχο όσο το δυνατόν μεγαλύτερος πληθυσμός νέων κατοίκων να εγκατασταθούν στις πεδιάδες και στις παραμεθόριες περιοχές. Το μεγαλύτερο μέρος της αγροτικής εγκατάστασης έγινε στην περιοχή της Μακεδονίας, καθώς αυτό ήταν πρακτικότερο και ευκολότερο σε σχέση με άλλες ηπειρωτικές ή νησιωτικές περιοχές της Ελλάδας.

Μετά την αποχώρηση των μουσουλμάνων κατοίκων της Μακεδονίας, οι οποίοι κατά την απογραφή του 1913 αποτελούσαν το 39,4% του συνολικού πληθυσμού στην περιοχή, ο αριθμός των εναπομενόντων κατοίκων είχε μειωθεί δραματικά³³. Η περιουσία που είχε εγκαταλειφθεί μετά την αποχώρηση των Τούρκων προσέφερε μια πρώτη λύση στην εγκατάσταση των προσφύγων, διευκολύνοντας σε ένα σημείο την όλη προσπάθεια. Επίσης, οι μεγάλες και εύφορες πεδιάδες της περιοχής προσέφεραν άμεση εργασία και απασχόληση στους νέους κατοίκους, κάτι που ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή και μόνιμη εγκατάστασή τους.

Η παραχώρηση γεωργικών εκτάσεων που ανήκαν πριν σε μουσουλμάνους είχε ως αποτέλεσμα την γρήγορη και άμεση εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων στις προσφυγικές οικογένειες, οι οποίες γινόταν αυτάρκεις και λιγότερο εξαρτημένες από την κρατική βοήθεια. Επίσης, μείωνε τις απώλειες σε εργατικό προσωπικό που είχαν δημιουργήσει οι συνεχόμενοι πόλεμοι της προηγούμενης περιόδου, ενώ ταυτόχρονα αύξανε την αγροτική παράγωγή και συνέισφερε τα μέγιστα στην προσπάθεια της χώρας για οικονομική ανάκαμψη.³⁴

Πριν ακόμη από την άφιξη των προσφύγων στην ελληνική επικράτεια, είχε επισημανθεί η ανάγκη εποικισμού των πεδιάδων της Μακεδονίας και θεωρούνταν

³³ Έλσα Κοντογιώργη, «Αγροτικές Προσφυγές Εγκαταστάσεις στη Μακεδονία: 1923-1930», στο: *Δελτίο κέντρου μικρασιάτικων σπουδών. Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία*, τόμος Ένατος, χ.ε., Αθήνα 1992, σελ. 49.
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltiokms/article/viewFile/2510/2275.pdf>
(Ημερομηνία πρόσβασης: 8 Οκτωβρίου 2020)

³⁴ Έλσα Κοντογιώργη, *ό.π.*, σελ. 50.

αυτό απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας. Οι πεδινές περιοχές της Κεντρικής και της Ανατολικής Μακεδονίας χαρακτηρίζονταν από έλλειψη κατοίκων καθώς το επίπεδο πυκνότητας ήταν από τα χαμηλότερα στην επικράτεια. Η αναλογία κατοίκων ήταν κατά μέσο όρο 8.5 άτομα ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο, με την περιφέρεια του Κιλκίς να έχει το χειρότερο ποσοστό, 2.9 κατοίκους στο τετραγωνικό χιλιόμετρο. Την ίδια εποχή ο μέσος όρος στην ελληνική επικράτεια ήταν τα 41 άτομα.³⁵

Η ελληνική κυβέρνηση γρήγορα κατάλαβε πως το πρόβλημα εγκατάστασης των προσφύγων θα μπορούσε να γίνει το ελατήριο για την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής. Η Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία μαζί με την Δυτική Θράκη, είχαν το πλεονέκτημα της εύφορης γης και των ιδανικών καιρικών συνθηκών σε αντίθεση με την υπόλοιπη ηπειρώτικη Ελλάδα, στην οποία οι ορεινοί όγκοι ήταν το κυρίαρχο στοιχείο. Οι πεδιάδες του Αξιού, του Αλιάκμονα και του Στρυμόνα εξασφάλιζαν νερό για άρδευση ακόμη και τους θερινούς μήνες, με την προϋπόθεση όμως να αντιμετωπιστούν πρωτίστως προβλήματα όπως ήταν οι πλημμύρες και οι αρρώστιες. Τα έργα υποδομής που θα γίνονταν θα εξασφάλιζαν αποδέσμευση μεγάλων καλλιεργήσιμων περιοχών, οι οποίες θα προσέθεταν ακόμη μεγαλύτερη αγροτική παραγωγή στην χώρα μας.

Η συμβολή της Ε.Α.Π. σε αυτή την προσπάθεια είναι καθοριστική, καθώς θα διαθέσει το μεγαλύτερο μέρος του δεύτερου προσφυγικού δανείου, που ήταν γνωστό ως «σταθεροποιητικό», για την εκτέλεση αρδευτικών έργων, κάτι το οποίο ήταν αντίθετο προς τους όρους του πρωτοκόλλου της Γενεύης, αλλά απαραίτητο για την αγροτική ανάπτυξη της περιοχής.

Με την ολοκλήρωση των αγροτικών έργων υποδομής και την εκμετάλλευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων από τους γηγενείς και πρόσφυγες κατοίκους της Ανατολικής Μακεδονίας η αύξηση στην παραγωγή σιτηρών ήταν εντυπωσιακή, ενώ η καλλιέργεια καπνού αυξήθηκε σε σημείο να αποτελεί το κατεξοχήν εξαγωγικό προϊόν της Ελλάδας καθ' όλη την διάρκεια του μεσοπολέμου.³⁶

Οι αγροτικές εγκαταστάσεις προσφύγων στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας ήταν σημαντική όχι μόνο από οικονομικής άποψης, αλλά και γιατί εξυπηρετούσε την

³⁵ Έλσα Κοντογιώργη, *στο ίδιο*, σελ. 51.

³⁶ Έλσα Κοντογιώργη, *ό.π.*, σελ. 54.

εθνική ομοιογένεια στην περιοχή και έθετε τις βάσεις για την δημιουργία ενός ικανού πληθυσμού που θα μπορούσε, αν παραστεί ανάγκη, να καλύψει της αμυντικές ανάγκες του Ελληνικού Στρατού. Η γειτνίαση της Αν . Μακεδονίας με την Βουλγαρία καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη οι περιοχές αυτές να κατοικούνται από ομοιογενή πληθυσμό με υψηλό αίσθημα εθνικής ευθύνης.

Η οικονομική ανάκαμψη της Ελλάδος περνούσε μέσα από την κατοχύρωση και διατήρηση των νέων συνόρων, την επίτευξη εθνικής ομοιογένειας, την αφομοίωση των «Νέων Χωρών» και την απόδοση εθνικής ταυτότητας στους νέους κατοίκους της χώρας.³⁷ Η οικονομική ανάπτυξη των βόρειων επαρχιών της χώρας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την οικοδόμηση ενιαίου εθνικού κράτους εντός των νέων συνόρων που όριζε η Συνθήκη της Λωζάνης. Η οικονομική ανασυγκρότηση όμως προϋπέθετε την εθνολογική ενίσχυση των παραμεθόριων περιοχών, καθώς υπήρχε άμεση ανάγκη παγίωσης του ελληνικού χαρακτήρα της Μακεδονίας, σε μια εποχή που οι βόρειοι γείτονες είχαν αποκοπεί από το Αιγαίο και δεν έκρυβαν την επιθυμία τους να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτό.

Η κεντρική διοίκηση της χώρας έχοντας πλήρη γνώση του ευαίσθητου θέματος, θα εκπονήσει μελέτες με στόχο την ενίσχυση της Ανατολικής Μακεδονίας. Χαρακτηριστική είναι η μελέτη που συνέταξε ο ιστορικός Κωνσταντίνος Άμαντος το έτος 1923 με θέμα «οι Βόρειοι Γείτονες της Ελλάδος». Σε αυτή μεταξύ άλλων αναφέρει: «Το ζήτημα της αναπτύξεως της γεωργίας και των πλουτοπαραγωγικών δυνάμεων των ελληνικών χωρών και επομένως το ζήτημα της αυξήσεως του ελληνικού πληθυσμού έχει μεγάλην σημασίαν και διά το μέλλον του Ελληνισμού, δι' αυτήν την ύπαρξίν του [...] Εάν δεν συμπυκνωθεί ο αγροτικός πληθυσμός, δεν θα έχωμεν μετ' ού πολύ ούτε μαχητάς αρκετούς διά να υπερασπίσωμεν το πάτριον έδαφος κατά των ενδεχομένων επιδρομών των πολεμικωτάτων γειτόνων μας»³⁸

Από τον Νοέμβριο του 1919 ήταν σε ισχύ η σύμβαση που είχαν υπογράψει Ελλάδα και Βουλγαρία, με την οποία προβλέπονταν η ανταλλαγή των εθνικών μειονοτήτων τους. Το πρόβλημα ήταν όμως πως η σύμβαση αυτή δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα, αλλά προαιρετικό. Ως αποτέλεσμα, θα έχουμε την μετακίνηση του

³⁷ Γεώργιος Μαυρογορδάτος, «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός», στο: Γ. Μαυροκορδάτος, Χ. Χατζηιωσήφ, (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, χ.ε.*, Ηράκλειο 1988, σελ. 10.

³⁸ Κωνσταντίνος Ι. Άμαντος, *Οι Βόρειοι Γείτονες της Ελλάδος (Βούλγαροι – Αλβανοί – Νοτιοσλάβοι)*, εκδ.: Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1923, σελ. 328.

συνόλου σχεδόν του ελληνικού πληθυσμού που ζούσαν στην Βουλγαρία προς την Ελλάδα, ενώ αντίθετα, οι Σλαβόφωνοι κάτοικοι της Μακεδονίας, με φιλοβουλγαρικά αισθήματα, θα προτιμήσουν την παραμονή τους στην χώρα μας. Ο αριθμός αυτών των κατοίκων που ζούσαν στην Μακεδονία αρχές του 1920 υπολογίζεται περίπου στις 80.000. Ενεργό ρόλο στην απόφασή τους να μην μετακινηθούν προς την Βουλγαρία έπαιξε η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ΕΜΕΟ), η οποία σε συνεννόηση με την κυβέρνηση της Βουλγαρίας παρότρυνε τους Σλαβόφωνους κατοίκους, κυρίως της Ανατολικής Μακεδονίας, να μην εγκαταλείψουν τις περιοχές όπου διέμεναν. Ήταν φανερό πως η κίνηση αυτή αποσκοπούσε σε μελλοντικές διεκδικήσεις της γείτονα χώρας εις βάρος της Ελλάδας.

Στο αρχείο του διπλωμάτη και βουλευτή Φλώρινας με το Αγροτικό Κόμμα, Φίλιππο Δραγούμη βρίσκουμε μια επιστολή απεσταλμένη σε αυτόν από τον Κ.Δ. Καββαδία, στην οποία αποτυπώνεται η σκέψη των Ελλήνων πολιτικών που έβρισκαν την ανάμιξη των σλαβόφωνων με τους πρόσφυγες του 1922, ως την μόνη πρόσφορη και αποτελεσματική λύση: «Πραγματικώς δύο απόψεις υπήρξαν στο ζήτημα των σλαβοφώνων: α) ή αφομοιώσεις, πλησσομένων εκ του ασφαλούς, ενώ ελλαχίστων φανατικών αντιθέτων, αυτή η αφομοιώσεις και πριν εύκολη (είχε δε έως το 1922 αρκετά προχωρήσει) έγινε έτι ευκολοτέραν με την άφιξιν μείζονος μάξης ελληνικής από το 1922 κι έτι πλέον διότι έχομεν χρήματα να κάμωμεν γενική υπέρ όλου του αγροτικού εδώ λαού αναχωνευτική πολιτική σε νέους οικονομικούς όρους. Η βάση αυτής της απόψεως ήτο ότι πάντα δεν συνέφερε να στείλωμεν εις το έξω των συνόρων μας δυσηρεστημένον σλαβικόν στοιχείον νέας φανατικής ενισχύσεις. β) η άλλη ήτο η του διωγμού των σλαβοφώνων δια του εποικισμού των κατοίκων»³⁹. Αν και η κυβέρνηση δεν υιοθέτησε επακριβώς αυτές τις απόψεις, τα επόμενα χρόνια μεγάλος πληθυσμός σλαβόφωνων κατοίκων της Δράμας και των Σερρών θα εγκαταλείψουν την Ελλάδα και θα μετακινηθούν προς την Βουλγαρία, κάτι που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στην πολιτική που άσκησε η Υπηρεσία Εποικισμού.

40

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η ελληνική κυβέρνηση σοφά θα αποφασίσει πως ο κυρίως όγκος των προσφύγων θα εγκατασταθεί στην Ανατολική Μακεδονία σε μια

³⁹ Αρχείο Φ. Δραγούμη, Φ 11.3, Επιστολή Κ.Δ. Καββαδία προς Φ. Δραγούμη, αρ. 78, χ.ε., Θεσσαλονίκη 12/12/1924.

⁴⁰ Έλσα Κοντογιώργη, στο ίδιο, σελ. 56.

προσπάθεια να ενισχυθεί ο ελληνικός χαρακτήρας της περιοχής και να αφομοιωθούν οι σλαβόφωνοι. Η εγκατάσταση προσφύγων από την Ανατολική Θράκη και από την Μικρά Ασία στα σλαβόφωνα χωριά του νομού Σερρών που βρίσκονταν κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα εξυπηρετούσε αυτό ακριβώς το σκοπό.

4.2. Η συμβολή των προσφύγων στην αγροτική ανάπτυξη του Ν. Σερρών.

Η έλευση των προσφύγων στα χωριά του νομού Σερρών θα συνδυαστεί με την άνοδο της καλλιέργειας καπνού, η οποία θα έρθει ως απόρροια μιας παγκόσμιας ανόδου στην ζήτηση του προϊόντος. Ως αποτέλεσμα αυτής της ζήτησης θα είναι η απότομη αύξηση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων καπνού και στον νομό Σερρών, δημιουργώντας σταδιακά ένα καθεστώς μονοκαλλιέργειας στα περισσότερα χωριά του νομού.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τα χωριά που βρίσκονται στους πρόποδες του όρους Μενοίκιου, τα οποία προεκτείνονται στον Σερραϊκό κάμπο και ονομάζονται Δαρνακοχώρια. Σε αυτά τα χωριά η έλευση των προσφύγων θα λειτουργήσει καταλυτικά ως προς την στροφή της παραγωγής από καλλιέργειες όπως ήταν το βαμβάκι και τα σιτηρά στην καλλιέργεια καπνού. Ενδεικτικά είναι τα σχόλια του Ιερομόναχου Γαβριήλ Κουντιάνη για την αγροτική παραγωγή στο χωριό Σουμπάσκιοϊ (σημερινό Νέο Σούλι), το έτος 1925: « Η κυριότερα παραγωγή του τόπου Σουμπάσκιοϊ είναι τα σιτηρά και ο καπνός. Αλλά προ πάντων ο καπνός [...]αυτός είναι σήμερα το επικερδέστερο όλων και ικανοποιεί περισσότερον τον γεωργόν [...]Η καλλιέργεια όμως καπνού στο Σουμπάσκιοϊ είναι σήμερα όπως ήτο πριν απο20 έτη η καλλιέργεια βαμβακιού[...] δια αυτό και βλέπει κανείς σήμερα την πρόοδο του χωριού και την ευημερίαν των κατοίκων».⁴¹

Στα χωριά των Σερρών, την περίοδο του Μεσοπολέμου δεν συναντάμε μια οριζόντια διαστρωμάτωση. Απεναντίας, εντός της κοινότητας συναντάμε τρεις κύριες κοινωνικές τάξεις. Πρώτη κοινωνική τάξη ήταν οι εύποροι χωριάτες (τζορμπατζήδες) που είχαν στην κατοχή τους μεγάλες εκτάσεις γης και κοπάδια με ζώα. Δεύτερη τάξη ήταν οι αγρότες που ήταν κάτοχοι μικρού κλήρου χωραφιών, αλλά ήταν αυτάρκης.

⁴¹ Γαβριήλ Κουντιάνης (Ιερομόναχος), *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοϊ, χωριού της περιφέρειας Σερρών*, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1925, σελ. 22.

Αυτοί αποτελούσαν και την πλειοψηφία των κατοίκων στα χωριά. Τέλος, τρίτη κατηγορία αποτελούσαν οι φτωχοί αγρότες που δεν είχαν δικό τους κλήρο, νοίκιαζαν τα χωράφια που καλλιεργούσαν, ενώ πολλές φορές αναγκάζονταν να δουλεύουν ως εργάτες στα χωράφια άλλων αγροτών της περιοχής (τσιπλάκηδες).

Η οικονομική ανάπτυξη αυτών των χωριών θα προσελκύσει και τους πρόσφυγες που θα φτάσουν στην περιοχή, κυρίως μετά το 1922. Οι περισσότεροι θα εγκατασταθούν στα χωριά αυτά και θα εργαστούν ως εργάτες στα χωράφια, ενώ οι πρόσφυγες που θα εγκατασταθούν στην πόλη των Σερρών θα αναζητήσουν και αυτοί εργασία ως εργάτες γης στα χωριά που βρίσκονται κοντά στην πόλη. Από μαρτυρίες ιδίων των κατοίκων, συμπεραίνουμε πως στα πρώτα χρόνια εγκατάστασης των προσφύγων στην ευρύτερη περιοχή η ενασχόλησή τους ως εργάτες στα καπνοχώρια, ήταν αυτή που τους εξασφάλιζε τα απαραίτητα χρήματα για να επιβιώσουν.

Οι δουλείες που ανέθεταν οι γηγενείς αγρότες στους πρόσφυγες ήταν συνήθως οι δυσκολότερες και δεν απαιτούσαν ιδιαίτερη κατάρτιση. Έτσι, δούλευαν ως ζευγίτες, όργωναν τα χωράφια, μετέφεραν κοπριά, νερό για την φυτεία του καπνού και οτιδήποτε άλλο τους ανέθεταν. Στα χωριά των Σερρών συναντάμε ακόμη και πρόσφυγες οι οποίοι δεν ζούσαν στην περιοχή, αλλά ερχόταν περιστασιακά σε αυτή ως εποχικοί εργάτες. Έτσι, πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί σε πόλεις, όπως ήταν η Φλώρινα και η Κοζάνη μετανάστευαν κατά τους θερινούς μήνες στην πεδιάδα των Σερρών, για να επιστρέψουν ξανά στον τόπο κατοικίας τους μετά το πέρας των αγροτικών εργασιών, κοντά στα Χριστούγεννα.⁴²

⁴² Γιώργος Βοζίκας, «Οικονομία, σχέσεις παραγωγής και ιστορική εξέλιξη στα Δαρνακοχώρια», στο: Γιώργος Βοζίκας, Π. Καμσάρης (επιμ.), *Γ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. Οι Σέρρες και η περιοχή τους. 100 χρόνια από την απελευθέρωση (1913-2013), Σέρρες, 17-19 Οκτώβριου 2013 Πρακτικά*, εκδ.: Δήμος Σερρών, Σέρρες 2016, σελ. 97.

5ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ.

5.1. Η ίδρυση Προσφυγικών Σωματείων στις Σέρρες.

Η υποδοχή, η περίθαλψη και η αποκατάσταση των προσφύγων σε επίπεδο στέγασης και ενασχόλησης, καθώς επίσης και η κοινωνική ενσωμάτωσή τους έγινε σε μια περίοδο που η Ελλάδα αντιμετώπιζε τεράστιο οικονομικό πρόβλημα, με τις κρατικές δομές της να έχουν πολύ περιορισμένες δυνατότητες. Την δύσκολη αυτή κατάσταση βοήθησαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες μέσα από τις συλλογικές οργανώσεις τις οποίες και ίδρυσαν. Τα σωματεία που ίδρυσαν αναγνωρίζονταν ως ο κύριος συνδετικός κρίκος μεταξύ του κράτους και των προσφύγων. Με αυτά οι νέοι κάτοικοι επικοινωνούσαν με τις κρατικές δομές, ενώ ταυτόχρονα τα σωματεία λειτουργούσαν ως αντιπροσωπευτικά όργανα των προσφύγων, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις είχαν και τον λόγο του διαμεσολαβητή.

Στην πόλη των Σερρών θα ιδρυθεί το πρώτο σωματείο από τους πρόσφυγες Θρακιώτες τον Νοέμβριο του 1922 με την ονομασία: «Θρακικού Συλλόγου: Ένωσις» και απαριθμούσε 700 μέλη. Θα ακολουθήσει η ίδρυση του «Συλλόγου Μικρασιατών: Ελπίς» στα τέλη του 1923, ενώ σχεδόν ταυτόχρονα θα ιδρυθεί και ο «Σύλλογος Ποντίων: Κιρκασίων». Στα αμέσως επόμενα χρόνια θα ιδρυθούν άλλοι έξι προσφυγικοί σύλλογοι. Τρεις στην πόλη των Σερρών και από ένα σε Σιδηρόκαστρο, Νέα Ζίχνη και Νιγρίτα.⁴³

5.2. Η «Παμπροσφυγική Ένωσις»

Το έτος 1924, λίγο μετά την ίδρυση παρόμοιας οργάνωσης στην Αθήνα, θα συσταθεί στην πόλη των Σερρών η δευτεροβάθμια συλλογική οργάνωση «Παμπροσφυγική Ένωσις». Αυτή η συλλογική ένωση θα αντιπροσωπεύσει μέχρι και το 1929 το σύνολο των προσφύγων του νομού Σερρών, αναλαμβάνοντας την διεκδίκηση αιτημάτων των προσφύγων με ανακοινώσεις και διαμαρτυρίες, τις οποίες δημοσιοποιούσε στον

⁴³ Γεώργιος. Τσαρούχας, «Ανθρακόπουλος Σωκράτης Η.», στο: Λ. Δρούλια, - Γ. Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1984*, τόμος Πρώτος, εκδ.: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σελ. 227.

τοπικό τύπο, ενώ θα αποστείλει σειρά από υπομνήματα στο εθνικό κοινοβούλιο, στις δημόσιες υπηρεσίες και στα κυβερνητικά όργανα που έδρευαν στην Αθήνα.

Η δραστηριότητα της «Παμπροσφυγικής Ένωσης Σερρών» δεν περιορίζονταν όμως μόνο σε ρόλο υπερασπιστή των προσφύγων έναντι του κράτους. Συμμετείχε σε επιτροπές, συμβούλια, συσκέψεις και συνέδρια, παρουσιάζοντας τις θέσεις του προσφυγικού κόσμου σε μια σειρά από θέματα, ενώ πολλές φορές πρότεινε λύσεις σε μια σειρά από προβλήματα που ταλάνιζαν τους νέους κατοίκους.⁴⁴

Εξετάζοντας τον ημερήσιο τύπο της εποχής, τη δεκαετία του 1920 συναντούμε έξι Παμπροσφυγικά Συνέδρια στην πόλη των Σερρών, εκ των οποίων τα τρία ήταν έκτακτα. Φορέας διοργάνωσης των συνεδρίων ήταν ο «Παμπροσφυγική Ένωση Σερρών» την οποία απάρτιζαν ο πρόεδρος και εννέα μέλη, τα οποία αντιπροσώπευαν τα ισάριθμα προσφυγικά σωματεία του νομού. Αξίζει να επισημάνουμε εδώ πως πρόεδρος της οργάνωσης από το 1924 μέχρι και το 1929 ήταν ο βουλευτής και συνιδιοκτήτης τοπικού τυπογραφείου Σωκράτης Ανθρακόπουλος.

Αυτή η συλλογική οργάνωση ιδρύθηκε στο απόγειο της πολιτικής επιρροής της *Αριστεράς των Φιλελευθέρων*, δηλαδή του κόμματος της *Δημοκρατικής Ένωσης*. Τα ηγετικά μέλη της οργάνωσης ήταν φίλα προσκείμενα σε αυτό τον πολιτικό χώρο, δημιουργώντας έντονες διαφωνίες στο εσωτερικό της, καθώς δεν ήταν λίγες οι φορές που υπήρξαν κατηγορίες για προσπάθεια χειραγώγησης των προσφύγων, προς όφελος των *Φιλελευθέρων*.

Το πρώτο συνέδριο το οποίο καταγράφηκε στην πόλη των Σερρών πραγματοποιήθηκε στις 20 Σεπτεμβρίου του 1924, με την παρουσία των δυο προσφύγων βουλευτών της *Δημοκρατικής Ένωσης*, Λαζαρίδη Αναστάσιο (Καυκάσιος) και Νικόλαο Κωνσταντόπουλο (Θρακιώτης).⁴⁵ Χαρακτηριστικό του συνεδρίου ήταν οι έντονες διαμαρτυρίες των προσφύγων έναντι του νομάρχη Σερρών και του διευθυντή επικοισμού, κύριο Χριστόπουλο, στον οποίο καταλόγισαν απρεπή συμπεριφορά προς το συνέδριο.

Τα θέματα που εξέτασε το συνέδριο είναι χαρακτηριστικά των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες εκείνη την εποχή. Έτσι στο πρώτο συνέδριο συναντάμε

⁴⁴ Γεώργιος Τσαρούχας, στο *ίδιο*, σελ. 235.

⁴⁵ Γεώργιος Τσαρούχας, *ό.π.*, σελ. 228.

ως θέματα προς συζήτηση: α) καταμέριση γαιών στις Σέρρες και στο Ροδολίβος, β) άμεσος εφοδιασμός των αγροτών με σπόρους και ζώα, γ) φροντίδα στέγασης για τους από διετίας προσωρινά εγκατεστημένους, δ) παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στους κατοίκους που υπέφεραν από ελονοσία και φθίση. Εξετάζοντας τα θέματα προς συζήτηση βλέπουμε πως αυτά ήταν κάποια από τα κύρια προβλήματα των νέων κατοίκων τα οποία διαχρονικά αποτελούσαν θέματα προς συζήτηση σε όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1920.

Η απήχηση που είχε η «Παμπροσφυγική Ένωση» στους πρόσφυγες του νομού Σερρών είναι ορατή στα εκλογικά αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών του 1926, όπου το κόμμα της *Δημοκρατικής Ένωσης* είχε κατεβεί αυτόνομο. Συγκεκριμένα στον νομό Σερρών το κόμμα πήρε το 9% του συνόλου των ψηφοφόρων του ανά την επικράτεια. Έτσι από τους 17 βουλευτές που εξέλεξε η *Δημοκρατική Ένωση* στις εκλογές του 1926 οι δυο ήταν Σερραίοι με προσφυγική καταγωγή.⁴⁶

Αυτή όμως η συστράτευση της Ένωσης με την *Δημοκρατική Ένωση* θα έχει ως αποτέλεσμα την ίδρυση μιας νέας οργάνωσης με ηγετικά στελέχη όσους κατέκριναν την πολιτική γραμμή της «Παμπροσφυγικής». Έτσι, τον Ιανουάριο του 1929 τα δυσανεσχημένα προσφυγικά σωματεία Σερρών και Σιδηροκάστρου θα συνεννοηθούν μεταξύ τους και θα ιδρύσουν μια νέα συλλογική οργάνωση, την «Ομοσπονδία Φιλελευθέρων Προσφύγων Νομού Σερρών» με σκοπό: « την ενιαίαν φιλελευθέραν κατεύθυνσιν προς αντιπολέμησιν της Παμπροσφυγικής Ενώσεως Σερρών του κ. Ανθρακόπουλου που κατέσται όργανον της Δημοκρατικής Ενώσεως». Η πολιτική αντιπαράθεση των δυο σεραϊκών οργανώσεων θα διαιρέσει πολιτικά τους πρόσφυγες, καθώς η μια θα υποστηρίζει την *Δημοκρατική Ένωση* και η άλλη προσωπικά τον Ελευθέριο Βενιζέλο.⁴⁷

⁴⁶ Σπύρος Μαρκέτος, «Η Ελληνική Αριστερά», στο: Σπ. Μαρκέτος, Χρ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος του 20 αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμος Δεύτερος, Εκδ.: Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σελ. 127.

⁴⁷ Βασίλης Τζανακάρης, «Α' περίοδος, Εκλογές 7/11/1920. Διάρκεια: 7/11/1920-9/11/1928», στο: *Οι Βουλευτικές Εκλογές στα Σέρρες 1915-1996*, εκδ.: Περιοδικό «ΓΙΑΤΙ», Σέρρες 2000, σελ. 35.

6ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ.

6.1. Προβολή και ανάδειξη του προσφυγικού.

Οι πρώτες αναφορές σε πρόσφυγες καταγράφηκαν στον ελληνικό τύπο στα τέλη Αυγούστου του 1922. Είναι αμφίβολο αν έγινε κατανοητό από την αρχή το μέγεθος του προβλήματος. Στην αρχή η αρθρογραφία περιοριζόταν στην αποχώρηση του στρατού από την Μικρά Ασία και μόνον όταν άρχισαν να καταφθάνουν μαζικά οι πρόσφυγες στην Θράκη και στην Ανατολική Μακεδονία οι εφημερίδες άρχισαν να ασχολούνται εκτενέστερα με το θέμα.

Τα πρώτα άρθρα περιέγραφαν απλά την έλευση των προσφύγων και στέκονταν επικριτικά στις ενέργειες του κράτους, ενώ καλούσαν τον ντόπιο πληθυσμό να τους συμπαρασταθούν με παροχή τροφίμων και ρουχισμού. Με την πάροδο του χρόνου και όσο τα προβλήματα επιδεινωνόταν η αρθρογραφία στράφηκε προς συγκεκριμένες λύσεις, τις οποίες πρότεινε με σθένος, αλλά μόνο σε λίγες περιπτώσεις μπορούν να χαρακτηριστούν σοβαρές και εμπεριστατωμένες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η λύση που πρόβαλε σε άρθρο της η *Εφημερίδα των Βαλκανίων*, το οποίο υποστήριζε πως μοναδική λύση για την στέγαση των προσφύγων στην Ανατολική Μακεδονία ήταν η στέγασή τους στο Άγιο Όρος, κάτι το οποίο ήταν σίγουρα ανέφικτο και μη αποτελεσματικό. Στο ίδιο άρθρο όμως η εφημερίδα προτείνει και την άμεση εκχώρηση των μοναστηριακών κτημάτων της Μακεδονίας, στους πρόσφυγες με σκοπό την άμεση καλλιέργεια από τους νεοφερμένους αγρότες.⁴⁸

Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Μακεδονία ανέδειξε ένα ξεχωριστό είδος αρθρογραφίας και ειδησιογραφίας, τα «Προσφυγικά». Οι ανακοινώσεις που εξέδιδε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων φιλοξενούνταν σε αυτή την στήλη και αποτελούσε την κύρια πηγή επίσημης ενημέρωσης για τους πρόσφυγες. Η *Εφημερίς των Βαλκανίων* ασχολήθηκε εκτεταμένα με το προσφυγικό πρόβλημα, παρουσιάζοντας ακόμη και μεγάλες έρευνες στις οποίες καταγράφονταν τα προβλήματα των προσφύγων, κυρίως αυτών που διέμεναν εντός της πόλης της Θεσσαλονίκης.

⁴⁸ «Επιτάξατε τα μοναστηριακά», *Εφημερίς των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 18 Αυγούστου 1923.

Η εφημερίδα *Μακεδονία* της Θεσσαλονίκης φιλοξενούσε καθημερινά στις στήλες της αρθρογραφία και ρεπορτάζ για τα προσφυγικά θέματα. Ιδιαίτερη έμφαση έδινε η εφημερίδα στις Ελληνο-Τουρκικές σχέσεις συσχετίζοντας το προσφυγικό θέμα με τις διμερές συνομιλίες. Η *Μακεδονία* και Η *Εφημερίς των Βαλκανίων* συχνά έστελναν απεσταλμένο στην περιοχή των Σερρών ώστε να έχει σαφή άποψη για τους πρόσφυγες και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στην περιοχή. Συχνές ήταν και οι συνεντεύξεις προσφύγων, κυρίως των πρόεδρων των σωματείων, από τους οποίους αντλούσαν ακριβείς και αξιόπιστες πληροφορίες.⁴⁹

Μια ακόμη εφημερίδα στην οποία συναντάμε δημοσιεύματα για την ένταξη των προσφύγων στην περιοχή της Μακεδονίας είναι ο *Ελεύθερος Λόγος*. Η πολιτική θέση της εφημερίδας την καθιστούσε σύμμαχο των προσφύγων. Με εκτενή άρθρα προωθούσε την θετική δυναμική που προσέδιδε η εγκατάσταση των προσφύγων, κυρίως στην επαρχία και στις αγροτικές περιοχές, ενώ δημοσιοποιούσε τις ανάγκες που είχαν οι πρόσφυγες δίνοντας περισσότερη έμφαση σε θέματα εγγειοβελτιωτικών έργων.⁵⁰

Το *Φως* ήταν μια ακόμη εφημερίδα της Μακεδονίας στην οποία το προσφυγικό ζήτημα ήταν στις πρώτες του σελίδες. Με την αντιβενιζελική της πολιτική θέση, προσέγγιζε τα προβλήματα των νέων κάτοικων, κυρίως με διάθεση αποκάλυψης πολιτικών παιχνιδιών και ύποπτων οικονομικών συναλλαγών εις βάρος των προσφύγων. Απεσταλμένοι της εφημερίδας στέλνονταν στην Ανατολική Μακεδονία και στις Σέρρες με σκοπό να καταγράψουν με επιτόπια έρευνα τα προβλήματα των προσφύγων και τις καταγγελίες τους για εκμετάλλευση, από τοπικούς άρχοντες και δημοσίους υπαλλήλους.⁵¹

Από το 1924 μέχρι και το 1930 οι πολιτικές εφημερίδες της Μακεδονίας ενέταξαν στην αρθρογραφία τους πλειάδα απόψεων για το ζήτημα του προσδιορισμού της περιουσίας των προσφύγων την οποία εγκατέλειψαν στην πατρίδα τους. Οι επιτροπές που ανέλαβαν αυτό το δύσκολο έργο είχαν εντολή από την ελληνική κυβέρνηση να περιορίσουν κατά το δυνατόν την αξία των ακίνητων περιουσιών και να εκμηδενίσουν την κινητή περιουσία των προσφύγων, σε μια προσπάθεια το κράτος να

⁴⁹ «Τα προσφυγικά εις τον νομόν Σερρών. Αι ανάγκαι των αστών προσφύγων» (Συνέντευξη του προέδρου της Παμπροσφυγικής Ένωσης Σερρών), *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 20 Μαρτίου 1926.

⁵⁰ *Ελεύθερος Λόγος*, Θεσσαλονίκη 16 Ιουνίου 1923.

⁵¹ *Φως*, Θεσσαλονίκη 15 Ιανουαρίου 1924.

μην κληθεί να καταβάλει υπέρογκες αποζημιώσεις. Διαμετρικά αντίθετες ήταν οι προσπάθειες των προσφύγων, οι οποίοι είχαν κάθε λόγο να επιζητούν διαφάνεια στην όλη προσπάθεια, καθώς από την απογραφή των περιουσιών τους εξαρτιόνταν οι αποζημιώσεις, που θα εκλάμβαναν από το κράτος σε χρήματα ή σε ακίνητη περιουσία. Για την καλύτερη εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους οι πρόσφυγες θα αναθέσουν σε ανεξάρτητους ερευνητές την καταγραφή των περιουσιών τους σε Θράκη και Μικρά Ασία. Το όλο θέμα θα γίνει αντικείμενο διαμάχης και στον μακεδονικό τύπο, ο οποίος αναλόγως της πολιτικής του θέσης, πρόβαλε διαφορετικές προσεγγίσεις στο θέμα.⁵²

Ένα ακόμη θέμα το οποίο κέντριζε το ενδιαφέρον του τοπικού τύπου ήταν το ζήτημα των «ανώμαλων δικαιοπραξιών», δηλαδή των πράξεων που είχαν συνάψει οι ντόπιοι κάτοικοι με τους Οθωμανούς κατοίκους της περιοχής Μακεδονίας, οι οποίοι αποχώρησαν από την περιοχή με την ανταλλαγή των πληθυσμών, ή πράξεις αγοροπωλησίας ακινήτων μεταξύ γηγενών Ελλήνων και Οθωμανών, οι οποίες δεν είχαν επισήμως καταγραφεί. Οι πρόσφυγες θεωρούσαν τις πράξεις αυτές άκυρες και διεκδικούσαν τις πρώην περιουσίες των Οθωμανών, ερχόμενοι σε ευθεία αντιπαράθεση με τους ντόπιους. Οι εφημερίδες αναδείκνυαν το πρόβλημα και ζητούσαν την παρέμβαση του κράτους για την ομαλή διευθέτηση του θέματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η απόφαση πολλών οικογενειών «κουτσόβλαχων», να εγκαταλείψουν την Ελλάδα μετά από απόφαση του κράτους να παραχωρήσει εκτάσεις λιβαδιών στους πρόσφυγες για καλλιέργεια, τις οποίες οι ίδιοι διεκδικούσαν, μετά την αποχώρηση των Οθωμανών, ως νόμιμοι ιδιοκτήτες.⁵³

Εκτός από τα κοινωνικά προβλήματα που αναδεικνύονταν μέσα από τις στήλες των εφημερίδων, υπήρχαν και τα οικογενειακά ή ατομικά θέματα. Έτσι στην εφημερίδα *Εφημερίς των Βαλκανίων* στο φύλλο της 23^{ης} Οκτώβριου 1922 διαβάζουμε: «Ζητείται η οικογένεια Σερέτη Νικολάου εξ Αδραμύτου. Διευθυντού του Γ' Σώματος Στρατού».⁵⁴ Στην ίδια εφημερίδα με ημερομηνία έκδοσης 13 Ιανουαρίου 1923, διαβάζουμε επίσης: «Ο Ιωάννης Καλυβόπουλος εκ Λίγδας ζητεί τον πατέρα του Δημήτριο. Πληροφορία παραπήγματα Λεμπέτ, Θάλαμος Α29».

⁵² «Πρόχειρα», *Μακεδονικά Νέα*, Θεσσαλονίκη 29 Μαΐου 1926.

⁵³ *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 18 Μαΐου 1926.

⁵⁴ *Εφημερίς των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 23 Οκτωβρίου 1923.

Άλλο θέμα που συναντάμε στον μακεδονικό τύπο του μεσοπολέμου, είναι η καταγραφή της κοινωνικής αδικίας που βίωναν οι πρόσφυγες εκείνης της περιόδου. Η ανωτερότητα των προσφύγων στο επίπεδο της εκπαίδευσης δεν ανταποκρίνονταν στην κοινωνική θέση που είχαν στην Ελλάδα. Οι ίδιοι θεωρούσαν τον εαυτό τους ως παραγκωνισμένους και την Ελλάδα υπεύθυνη για την άσχημη κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει. Επίσης στις εφημερίδες της εποχής καταγράφονται φαινόμενα εκμετάλλευσης των προσφύγων από τους γηγενείς εργοδότες, οι οποίοι με την συμπεριφορά τους ανάγκαζαν τους πρόσφυγες-εργάτες να καταφύγουν σε απεργίες. Χαρακτηριστική περίπτωση οι απεργίες στα καπνομάγαζα της Θεσσαλονίκης των Σερρών και της Καβάλας, όπου οι εργατικές κινητοποιήσεις ήταν δυναμικές και άλλοτε οδηγούσαν σε βελτίωση των συνθηκών εργασίας και άλλοτε είχαν ως αποτέλεσμα τις μαζικές απολύσεις.

6.2. Οι σχέσεις γηγενών –προσφύγων μέσα από τον τοπικό τύπο.

Οι σχέσεις μεταξύ γηγενών και προσφύγων στην περίοδο του μεσοπολέμου δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα καλές. Κυρίως στα πρώτα χρόνια εγκαταστάσεως των νέων κατοίκων στην περιοχή, οι σχέσεις ήταν ιδιαίτερα κακές. Η εκμετάλλευση και η κερδοσκοπία σε βάρος των προσφύγων ήταν ένα συχνό φαινόμενο, κάτι το οποίο θα λέγαμε πως είναι ένα σύνηθες φαινόμενο σε περιόδους ανωμαλίας. Και η δεκαετία του 1920 ήταν χωρίς αμφιβολία μια τέτοια περίοδος.

Η έλευση των νέων κατοίκων στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας ήταν για τους γηγενείς κατοίκους ένα ηχηρό σοκ. Στον τοπικό τύπο της εποχής καταγράφεται μια ισχυρή άρνηση, που στην καλύτερη περίπτωση ήταν απροθυμία στο να βοηθήσουν τους πρόσφυγες οι ντόπιοι κάτοικοι της περιοχής, μαζί και οι εκπρόσωποι της εκκλησίας.⁵⁵

Οι εφημερίδες της εποχής δεν περιόριζαν την γραφή τους μόνο σε μονόστηλα για την κάλυψη αυτής της δυσάρεστης κατάστασης, αλλά επιστράτευαν και το χιούμορ. Έτσι, μέσα από γελοιογραφίες προσπαθούσαν να περάσουν στον αναγνώστη την τραγική κατάσταση που βίωναν οι πρόσφυγες. Χαρακτηριστική η γελοιογραφία που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Καστοριά* και καυτηριάζει με κωμικοτραγικό τρόπο την

⁵⁵ «Κάτι απίστευτον», *Εφημερίς των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 21 Δεκεμβρίου 1922.

εκμετάλλευση των νέων κατοίκων από τους γηγενείς, μέσω του διαλόγου ενός ζευγαριού προσφύγων: Η σύζυγος: «Φαίνεται το μαγκάλι μας γερό, θα έχει την τύχη να ξαναπάει στο σπίτι μας στη Θράκη». Και η απάντηση του συζύγου: «το μαγκάλι μας δεν έχει την τύχη, αλλά ημείς, για να γλυτώσουμε από τους καρβουνιάρηδες της Καστοριάς που πωλούν τρεις δραχμές τα κάρβουνα».⁵⁶

Τα περισσότερα προβλήματα στην Ανατολική Μακεδονία εντοπίζονται στην ύπαιθρο και ιδιαίτερα στα μικρότερα χωριά. Οι κλειστές κοινωνίες στις οποίες κληθήκαν να προσαρμοστούν και να ενταχτούν οι πρόσφυγες ήταν ένα δύσκολο περιβάλλον στο οποίο οι συγκρούσεις ήταν αναπόφευκτες. Το μεγαλύτερο πρόβλημα, που πυροδοτούσε συνεχώς εντάσεις ήταν η διεκδίκηση γαιών, τις οποίες η κάθε μια ομάδα θεωρούσε πως τις ανήκαν.

Στην περιοχή των Σερρών οι συγκρούσεις ήταν συχνό φαινόμενο, με τον τοπικό τύπο να καταγράφει πολλές από αυτές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα επεισόδια που έλαβαν χώρα στην περιοχή Νέα Μπάφρα, όπου ντόπιοι κάτοικοι του γειτονικού χωριού, συγκρουστήκαν με τους πρόσφυγες κατοίκους της περιοχής, με τραγικό αποτέλεσμα να υπάρξουν αρκετοί νεκροί και τραυματίες. Το επεισόδιο στην Νέα Μπάφρα παρά την σοβαρότητα την οποία είχε, δεν προβλήθηκε αναλόγως από τον τύπο της Θεσσαλονίκης, ούτε από τις εφημερίδες των Σερρών. Έγινε προσπάθεια να μην δοθούν ιδιαίτερες λεπτομέρειες για την σύγκρουση, ενώ ο τύπος αρκέστηκε στο να επιστήση την προσοχή στους δημοσίους λειτουργούς για την αποφυγή ανάλογων θλιβερών γεγονότων στο μέλλον.⁵⁷

Αν και παρόμοια περιστατικά υπήρξαν καταγεγραμμένα στον τύπο της εποχής, εντούτοις δεν μπορούμε να θεωρήσουμε πως οι σχέσεις ήταν γενικότερα τόσο ακραίες. Σωστότερο θα ήταν να αναφερόμαστε σε μια αμοιβαία επιφυλακτικότητα μεταξύ ντόπιων και προσφύγων και όχι σε έχθρα. Οι καταγραφές σοβαρών επεισοδίων μεταξύ των δυο ομάδων στον τύπο της εποχής δεν είναι σε τέτοιο βαθμό που να δικαιολογούν την εξαγωγή συμπερασμάτων που θα καταλογίζουν υπέρμετρη και αδικαιολόγητη βία μεταξύ των δυο κοινωνικών ομάδων.⁵⁸

⁵⁶ *Καστοριά*, Καστοριά 30 Ιανουαρίου 1924.

⁵⁷ *Εφημερίς των Βαλκανίων*, Θεσσαλονίκη 19 Νοεμβρίου 1924.

⁵⁸ Βλάσης Βλασίδης, «Η Προσφυγική Αποκατάσταση στη Μακεδονία: Απόψεις του Ελληνικού Τύπου», στο: Ιωάννης Κολιόπουλος-Ιάκωβος Μιχαλίδης, (επιμ.), *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία, Από την τραγωδία στην εποποιία*, εκδ.: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 2009, σελ.148.

6.3. Συγκρούσεις μεταξύ των κατοίκων στα χωριά των Σερρών.

Περιστατικά βίας μεταξύ γηγενών και προσφύγων συναντάμε σε πολλές περιοχές του νομού Σερρών χωρίς όμως να έχουν καταγραφεί όλες στον τοπικό τύπο. Μελετώντας τοπικές αυτοβιογραφίες, οι οποίες έχουν εκδοθεί από ιδιώτες για λογαριασμό των ιδίων ή είναι συλλογικές προσπάθειες μελλών ενός τοπικού συλλόγου, βρίσκουμε πολλές αναφορές σε σχέση με την δυσκολία που είχαν οι πρόσφυγες στο να ενταχτούν ομαλά στις μικρές τοπικές κοινωνίες του νομού. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή μιας αιματηρής συμπλοκής μεταξύ προσφύγων και γηγενών κατοίκων στο χωρίο Λευκώνας Σερρών, η οποία καταγράφεται σε βιβλίο που εξέδωσε ο πρόεδρος του ποντιακού πολιτιστικού συλλόγου Μαυροθάλασσας, κ. Θεόδωρος Στεφανίδης: «Η συμπλοκή γενικεύτηκε και τραυματίστηκαν πολλά άτομα. Η συγκοινωνία διακόπηκε, η αστυνομία επενέβει, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Κάλεσε λοιπόν ενισχύσεις από τις Σέρρες. Μερικοί θερμόαιμοι δεν ήθελαν να σταματήσουν. Αντισταθήκαν ακόμη και στους ιππείς [...] Τα επεισόδια έληξαν τελικά, αλλά το μίσος έμεινε. Ορισμένοι που προκάλεσαν τα επεισόδια ισχυρίζονταν ότι το χωρίο δεν τους χωρούσε όλους και για αυτό έπρεπε οι Παρτουζλήδες (πρόσφυγες από την περιοχή Παρτούζ) να εγκαταλείψουν το χωρίο και να εγκατασταθούν αλλού».⁵⁹

Σε άλλο σημείο του ίδιου βιβλίου διαβάζουμε παρόμοιο επεισόδιο τα οποίο έγινε με την έλευση των προσφύγων στο χωριό Νέο Σούλι: «Η αντίδραση όμως των γύρω χωριών ήταν μεγάλη. Δεν ήθελαν με κανένα τρόπο τους πρόσφυγες. Πίστευαν πως τα χωράφια έπρεπε να δοθούν σε αυτούς και όχι στους ξένους, όπως έλεγαν τους πρόσφυγες. Οι κάτοικοι του χωριού Νέο Σούλι ήταν οι πιο ανένδοτοι. Όταν η Διεύθυνση Γεωργίας μοίρασε τα χωράφια στους πρόσφυγες, αυτοί αγνοώντας την απόφαση τα έσπειραν οι ίδιοι. Φυσικά οι πρόσφυγες αντισταθήκαν».⁶⁰

Φυσικά δεν απουσιάζουν και οι προσωπικές μαρτυρίες ανθρώπων που οι παππούδες τους έζησαν τα γεγονότα της εγκατάστασης και τα μετέφεραν προφορικά στις

⁵⁹ Θεόδωρος Στεφανίδης, *Ιστορία του Παρτούζ περιοχής Όλτης του Καρς*, χ.ε., Μαυροθάλασσα Σερρών 2001, σελ 46.

⁶⁰ Θεόδωρος Στεφανίδης, *ό.π.*, σελ.47.

επόμενες γενιές. Η μαρτυρία του πρόσφυγα Κιτμιρίδη Νικόλαου, που σήμερα ζει στην περιοχή της Μαυροθάλασσας είναι χαρακτηριστική των όσων τραγικών γεγονότων έζησαν οι νέοι κάτοικοι στην περιοχή, την εποχή του Μεσοπολέμου: «Προτού φτάσουν στο Παραλίμνιο μια ομάδα από το χωριό Σουμπασκιόη, σημερινό Νέο Σούλι, τους σταμάτησε και τους ρώτησε που πάνε. Τους απάντησαν πως πάνε να δουν τα χωράφια τους. Άρχισαν να τους βρίζουν χυδαία και να τους απειλούν ότι θα τους σκοτώσουν. Φυσικά οι τρεις άντρες αντέδρασαν και τους απάντησαν ότι θα τους καταγγείλουν στις Αρχές. Αυτοί όμως δεν πτοήθηκαν και τους είπαν πως εξουσία είναι αυτοί. Τους έδεσαν λοιπόν τα χέρια και τους οδήγησαν στο χωριό. Όμως πριν φτάσουν στο χωριό συνάντησαν μια ομάδα από στρατιώτες. Οι ντόπιοι τους απείλησαν πως αν πουν κάτι στους στρατιώτες αυτοί θα το αρνηθούν και θα πουν πως είναι επαναστάτες (οι πρόσφυγες) [...] Έτσι οδηγηθήκαν στο χωριό όπου μαζευτήκαν και άλλοι χωριανοί. Άλλοι φώναζαν δείρτε τους και άλλοι σκοτώστε τους. Έπειτα από ώρα εμφανίστηκε ένας άνθρωπος που φαίνεται πως ήταν κάποιο σεβαστό πρόσωπο. Τους υπερασπίστηκε λέγοντας πως τα χωράφια ήταν των προσφύγων, καθώς τους τα είχε δώσει το κράτος και κακώς έχουν τους πρόσφυγες δεμένους. Τους απείλησε πως αν δεν τους αφήσουν ελεύθερους θα βρουν τον μελά τους. Ύστερα από λίγο τους άφησαν ελεύθερους».⁶¹

⁶¹Λάκη Αικατερίνη, προσωπική συνέντευξη, 30 Ιουλίου 2020.

7ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ.

7.1. Οι προσφυγικές εφημερίδες του νομού Σερρών.

Τα συμφέροντα των προσφύγων στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν δεν ταυτίζονταν με καμία άλλη κοινωνική ομάδα, με εξαίρεση αυτή των αγροτών. Στις περισσότερες περιπτώσεις θα λέγαμε πως συνέβαινε μάλλον το αντίθετο. Αυτή η ιδιάζουσα κατάσταση γέννησε και την ανάγκη να εκδοθούν εφημερίδες οι οποίες να απευθύνονται κατά κύριο λόγο στους πρόσφυγες. Η έκδοση των εφημερίδων αποσκοπούσε στην ανάδειξη των προβλημάτων τους και στην δημοσιοποίηση των θεμάτων που τους αφορούσαν, χωρίς την μεσολάβηση των πολιτικών αντρών της περιοχής. Εξυπηρετούσε βέβαια και άμεσες ανάγκες, όπως ήταν η ανεύρεση χαμένων συγγενών.

Όπως ήταν επόμενο οι περισσότερες εφημερίδες εκδόθηκαν στις περιοχές όπου ο προσφυγικός πληθυσμός ήταν μεγάλος. Στις περιπτώσεις, όπου η εφημερίδα στηρίζονταν μόνο στην πώληση των φύλλων της και αποσκοπούσε αποκλειστικά στην ενημέρωση των προσφύγων, αυτή δεν μακροημέρευε. Η αγοραστική δύναμη των αναγνωστών της δεν επαρκούσε για να είναι βιώσιμη η προσπάθεια. Για τον λόγο αυτό κάποιες εφημερίδες στηρίχτηκαν και στήριζαν πολιτικούς υποψηφίους της περιοχής τους, εξασφαλίζοντας έτσι τα έσοδα που ήταν απαραίτητα για την κάλυψη των οικονομικών απαιτήσεων της επιχείρησής.⁶² Σε πολλές περιπτώσεις ο εκδότης ήταν και υποψήφιος κάποιου κόμματος εξασφαλίζοντας έτσι την πολιτική του ανάδειξη χρηματοδοτώντας την επιχείρησή του αντί να στηρίζεται στην βοήθεια άλλων τοπικών εκδοτών.

Η γνώση που έχουμε για τις τοπικές εφημερίδες είναι δυστυχώς περιορισμένη. Ο μικρός αριθμός αναγνωστών που είχαν δεν τους προσέφερε την δυνατότητα για αρχειοθέτηση σε δημόσιες βιβλιοθήκες των μεγάλων αστικών κέντρων. Η απουσία τοπικών βιβλιοθηκών, όπου θα μπορούσαν να διασωθούν και η έλλειψη ενδιαφέροντος από τους εκδοτές τους στο να κρατήσουν αρχείο, οδήγησε στην

⁶² Βλάσης Βλασίδης, στο *ίδιο*, σελ. 151.

ουσιαστική απουσία αρχείων, τα οποία να είναι αρχειοθετημένα και εύκολα προσβάσιμα σε έρευνα.

Στην πόλη των Σερρών τα προσφυγικά συμφέροντα ταυτίζονταν σε μεγάλο βαθμό με αυτά των αγροτών. Έτσι οι εφημερίδες που ασχολούνταν επιτακτικά με τα προσφυγικά θέματα ήταν κατά κύριο λόγο αυτές που συμβάδιζαν ιδεολογικά με το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος (Α.Κ.Ε.). Ο *Αγρότης* ήταν η κύρια εφημερίδα που εκπροσωπούσε το «Αγροτικό Κόμμα» και ταυτίστηκε με τα προσφυγικά προβλήματα. Τον Μάιο του 1925 θα κάνει την εμφάνισή της η εφημερίδα *Συνεννόησις*, ως όργανο της «Παμπροσφυγικής Ένωσης» του νομού Σερρών. Εκδότης ήταν ο πρόεδρος της Ένωσης και Βουλευτής του Α.Κ.Ε., Σωκράτης Ανθρακόπουλος. Δύο χρόνια μετά την πρώτη έκδοσή της θα φτάσει να πουλάει στον νομό Σερρών 1.900 φύλλα, ενώ η επιχείρηση θα κλείσει οριστικά το 1930.

Άλλες προσφυγικές εφημερίδες των Σερρών ήταν η *Αγροτική Σάλπιγξ*, το *Αλέτρι* που ήταν και αυτή στρατευμένη στο «Αγροτικό Κόμμα» (1930), η *Σημαία* με εκδότη τον Αναστάσιο Λαζαρίδη (1932) και ο *Αγροτικός Κήρυξ* που εξέδωσε το 1933 ο Σωκράτης Ανθρακόπουλος. Την ίδια εποχή θα εκδοθούν ακόμη ο *Ελεύθερος Πολίτης* (1924), που ήταν φιλοβενιζελική και η εφημερίδα *Εμπρός* (1932) του Πάνου Πιερού, που πρόσκεινταν στην αντιβενιζελική παράταξη. Τέλος, τον Απρίλιο του 1933 θα εκδοθεί και η επίσης αντιβενιζελική εφημερίδα *Κήρυξ* του Κώστα Βουγιούκα.⁶³

Η έκδοση των προσφυγικών εφημερίδων αποσκοπούσε στην προώθηση των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι νέοι κάτοικοι. Αν και οι περισσότερες από αυτές είχαν βραχύβια ζωή και περιορισμένη αναγνωσιμότητα, βοήθησαν παρά τις αδυναμίες που είχαν λόγω των πολιτικής στράτευσης με παρατάξεις και τοπικούς πολιτευτές, στο να αναδειχτούν προβλήματα, τα οποία απασχολούσαν όχι μόνο τους πρόσφυγες αλλά και το σύνολο σχεδόν του πληθυσμού στην πόλη και στην περιφέρεια των Σερρών.

⁶³ Βλάχης Βλασίδης, στο *ίδιο*, σελ. 152.

7.2. Η πολιτική χειραγώγηση των προσφύγων.

Η πολιτική σκηνή της χώρας, από το 1922 έως και την δικτατορία του Μεταξά θα καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό από την έλευση των προσφύγων και την ένταξή τους στην πολιτική σκακιέρα της Ελλάδας. Η συμπάθεια που έτρεφαν οι πρόσφυγες προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο θα οδηγήσει τον πολιτικό κόσμο της χώρας στο να θεωρήσει δεδομένη την πολιτική τους τοποθέτηση δίπλα στο κόμμα των *Φιλελευθέρων*. Η αντίληψη αυτή θα οδηγήσει την Αριστερά και τους Αντιβενιζελικούς κύκλους στο να σταθούν με δυσπιστία έναντι της πολυπληθέστατης αυτής κοινωνικής ομάδας. Η πολιτική συστράτευση των προσφύγων με την παράταξη των *Φιλελευθέρων* θα είναι μια αδιάσειστη πραγματικότητα, η οποία θα γίνει ξεκάθαρη στις εκλογές του 1926 και του 1928. Την ίδια περίοδο, η αντιβενιζελική παράταξη δεν θα κάνει καμία ουσιαστική προσπάθεια να προσεγγίσει πολιτικά τους πρόσφυγες και δεν θα συμπεριλάβει κανέναν πρόσφυγα ως υποψήφιο στο κόμμα.

Για την συμμετοχή των προσφύγων στις εκλογές του 1923 απαραίτητη προϋπόθεση ήταν να εγγραφούν πρώτα στους εκλογικούς καταλόγους. Τον Αύγουστο του 1923 θα εκδοθεί διάταγμα με το οποίο οι πρόσφυγες αποκτούσαν πρόσβαση στην εκλογική διαδικασία. Η αντιπολίτευση της εποχής θα ασκήσει έντονη κριτική στην κυβέρνηση των *Φιλελευθέρων*, καθώς θεωρούσε πως με το διάταγμα αυτό, όσοι πρόσφυγες δεν προσέρχονταν να ψηφίσουν αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο άμεσης στράτευσης, ενώ η περίπτωση μη εγγραφής τους στους καταλόγους θα εγκυμονούσε κινδύνους να χάσουν τα επιδόματα τα οποία και ελάμβαναν. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Καθημερινή* θεωρούσε βέβαιο πως οι πρόσφυγες θα προσέρχονταν στις εκλογές και θα ψήφιζαν συντεταγμένα την Φιλελεύθερη παράταξη.⁶⁴

Η άποψη των αντιβενιζελικών, αλλά και του Ιωάννη Μεταξά, ο οποίος ηγούνταν εκείνη την εποχή του μοναδικού οργανωμένου κόμματος της αντιπολίτευσης, ήταν πως οι πρόσφυγες θα έπρεπε να ψηφίζουν χωριστούς υποψήφιους ως αντιπροσώπους τους στην ελληνική βουλή, κάτι όμως που δεν έγινε αποδεκτό. Μια ακόμη κατηγορία την οποία εξαπέλυαν οι *Αντιβενιζελικοί* εναντίον των *Φιλελευθέρων* ήταν πως η εγκατάσταση των προσφύγων στην περιοχή της Μακεδονίας είχε ως σκοπό την αλλοίωση του εκλογικού αποτελέσματος υπέρ του Βενιζέλου, καθώς στις περιοχές

⁶⁴ «Το φίμωτρον», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 14 Οκτωβρίου 1923.

που εγκατασταθήκαν αποτελούσαν την πλειοψηφία του εκλογικού σώματος. Με την άποψη αυτή συμφωνούσε και το *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος*, όπου με αρθρογραφία στον *Ριζοσπάστη* στηλίτευε την στοχευόμενη εγκατάσταση των προσφύγων με πολιτικά κίνητρα.⁶⁵

Οι τοπικές εφημερίδες της εποχής ακολούθησαν την ίδια πολιτική γραμμή που επέβαλε η εκάστοτε πολιτική ηγεσία την οποία υπηρετούσαν. Για τον βενιζελικό τύπο ήταν ξεκάθαρο πως με κάθε ευκαιρία έπρεπε να τονίζουν πως για όλα τα δεινά των προσφύγων ευθύνονται οι *Αντιβενιζελικοί* και έτσι ζητούσαν να τους «μαυρίσουν» σε κάθε εκλογική αναμέτρηση. Ο αντιβενιζελικός τύπος προσπάθησε να πάρει με το μέρος του τους πρόσφυγες, όταν ο Βενιζέλος θα υπογράψει το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας το 1930. Καθώς η δυσaráσκεια των προσφύγων ήταν έκδηλη στο πρόσωπο του Κρητικού πολιτικού τον οποίο μέχρι τότε υποστήριζαν σθεναρά, προσπάθεια αυτή ήταν μοιραίο να στεφτεί με επιτυχία φέρνοντας τον Βενιζέλο μπροστά σε μια αναπάντεχη για αυτόν αποτυχία.

⁶⁵ «Μόνο το Κ.Κ.Ε. θα λύσει το προσφυγικό», *Ριζοσπάστης*, Αθήνα 16 Νοεμβρίου 1923.

8ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΝΕΕΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣΙΜΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΣΕΡΡΩΝ.

8.1. Η συμβολή της αποξήρανσης Λίμνης Αχινού στην εκτόνωση της κατάστασης.

Νότια του νομού Σερρών, εκείνη την εποχή, υπήρχε η λίμνη *Κερκινίτιδα*, γνωστή και ως *Λίμνη Αχινού*. Δίπλα στην λίμνη δημιουργήθηκαν επί τουρκοκρατίας, από ψαράδες της περιοχής, οικισμοί, στους οποίους έκτισαν πρόχειρες καλύβες που τους προστάτευαν από την κακοκαιρία. Με την πάροδο του χρόνου στις καλύβες εγκατασταθήκαν και οι οικογένειες των ψαράδων, δημιουργώντας έτσι μικρά χωριά.

Το 1936 ολοκληρώθηκε η αποξήρανση της λίμνης Αχινού. Χιλιάδες στρέμματα καλλιεργήσιμης και γόνιμης γης απέκτησαν τα γύρω παραλίμνια χωριά όπως ο Αχινός, η Μαυροθάλασσα, τα Ίβηρα, η Ευκαρπία και άλλα, τα οποία γειτνιάζαν με τις εύφορες πλέον νέες εκτάσεις. Η νομαρχία του νομού Σερρών θα προτείνει την μετεγκατάσταση προσφύγων σε αυτά τα χωριά, καθώς υπήρχε πλέον η δυνατότητα να τους χορηγηθούν χωράφια τα οποία δεν είχαν προηγούμενο ιδιοκτήτη, ενώ παράλληλα τους υποσχεθήκαν δάνεια για την κατασκευή των νέων τους σπιτιών.

Η πρόταση της νομαρχίας θα γίνει δεκτή από πολλές οικογένειες προσφύγων. Έτσι, το 1936 παραχωρήθηκαν 25 στρέμματα γης σε ολιγομελείς οικογένειες και 30 στρέμματα σε πολυμελείς, καθώς επίσης και από ένα σπίτι του εποικισμού. Οι οικογένειες που εγκατασταθήκαν σε αυτά τα χωριά χωρίστηκαν από τις Αρχές με σκοπό να μην δημιουργήσουν ισχυρούς πυρήνες και προξενήσουν αναταραχή στους ντόπιους κάτοικους. Ένα χρόνο αργότερα θα κτιστούν ακόμα 60 σπίτια σε κάθε ένα από τα χωριά αυτά για την στέγαση των προσφύγων. Η νομαρχία Σερρών με δικά της έξοδα θα οργώσει και θα προετοιμάσει τις νέες καλλιεργήσιμες γαίες, τις οποίες με κλήρωση θα μοιράσει στους νέους ακτήμονες. Οι εύφορη γη που δόθηκε στους πρόσφυγες της περιοχής Μαυροθάλασσας και Αχινού θα γίνει η αφορμή να μετακινηθούν πρόσφυγες και από άλλα χωριά που βρίσκονταν δίπλα στην πόλη των Σερρών, νοτιότερα του νομού. Νέοι πρόσφυγες λοιπόν θα εγκατασταθούν στην περιοχή, στους οποίους δόθηκε γη από την αποξηραμένη λίμνη Αχινού. Μέχρι το

1938 θα εγκατασταθούν σε αυτά τα παραλίμνια χωριά πρόσφυγες Θρακιώτες από τον Σιμόνα, το Ζευγολατιό και άλλα χωριά που βρίσκονταν βόρεια του νομού.⁶⁶

Παρατηρώντας την εξέλιξη των χωριών που βρίσκονταν περιμετρικά της αποξηραμένης λίμνης Αχινού συμπεραίνουμε πως οι νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις που αποδεσμεύτηκαν μετά τα εγγειοβελτιωτικά έργα της δεκαετίας του 1920 βοήθησαν σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική εκτόνωση σε ότι αφορά την σχέση μεταξύ γηγενών και προσφύγων, καθώς η νέα καλλιεργήσιμη γη δεν ήταν διεκδικήσιμη από κανέναν και δεν είχε προηγούμενο ιδιοκτησιακό καθεστώς. Επίσης, τα χωριά που θα σχηματιστούν γύρω από τις νέες εκτάσεις θα είναι αμιγώς προσφυγικά με λιγοστούς ντόπιους κατοίκους, κάτι που ελαχιστοποιούσε τις συγκρούσεις και τις προστριβές.

Τα χωριά αυτά στην πάροδο του χρόνου έχουν να επιδείξουν εντυπωσιακή πρόοδο, καθώς σε αυτά θα βρουν εφαρμογή νέες καινοτόμες μέθοδοι καλλιέργειας, σε αντίθεση με τα χωριά στα οποία οι ντόπιοι πληθυσμοί ήταν η πλειοψηφία και λειτουργούσε συνήθως ανασταλτικά στην καινοτομία και επιφυλακτικά στην πρόοδο. Δεν θα ήταν υπερβολή να παρατηρήσω πως τα χρόνια που θα επακολουθήσουν, και ιδίως μετά τον πόλεμο, όπου υπήρξαν καλύτερες προϋποθέσεις, τα χωριά που κατοικήθηκαν από αμιγώς προσφυγικό πληθυσμό είχαν να επιδείξουν μεγαλύτερη κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική πρόοδο από ότι τα χωριά στα οποία λόγω συγκυρίων ή αντιδράσεων δεν είχαμε εγκατάσταση προσφύγων.

8.2. Μαυροθάλασσα, ένα χωριό αμιγώς προσφυγικό.

Ο προσφυγικός πληθυσμός που έφτασε στην περιοχή των Σερρών, στην μεγάλη του πλειοψηφία εγκαταστάθηκε σε χωριά που είχαν ντόπιους κατοίκους, καταλαμβάνοντας τις περισσότερες φορές σπίτια Τούρκων που τα είχαν εγκαταλείψει οι προηγούμενοι ιδιοκτήτες τους. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου οι πρόσφυγες έκτισαν από την αρχή, καινούρια χωριά. Αυτό συνέβη κυρίως στις περιοχές γύρω από την αποξηραμένη λίμνη Αχινού, που προσέφερε νέες εκτάσεις προς καλλιέργεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το χωριό Μαυροθάλασσα

⁶⁶ Θεόδωρος Στεφανίδης, στο ίδιο, σελ 50.

(πρώην Μουνούχι), το οποίο κατοικήθηκε σχεδόν εξ ολοκλήρου από πρόσφυγες κατοίκους.

Το χωριό οικοδομήθηκε δίπλα σε έναν παλιό μικρό οικισμό με το όνομα Πύργος, στον οποίο ζούσαν αγρότες, εργάτες του τοπικού Τούρκου Αγά. Αυτοί οι κάτοικοι λένε πως είναι *Ρώμηδες*, μια μελαμψή φυλή που μιλούσε (και μιλάει ακόμη) την γύφτικη διάλεκτο, αλλά και τα ελληνικά. Με χριστιανική πίστη, αποτελούσαν το εργατικό δυναμικό του Τούρκου Άρχοντα της περιοχής. Οι πρώτοι κάτοικοι που έκτισαν δίπλα στον οικισμό αυτό ήταν Θρακιώτες πρόσφυγες, κυρίως από την περιοχή Πέτρα, όπου μετά τον Βαλκανικό Πόλεμο του 1913, θα μετακινηθούν από την Ανατολική Θράκη προς την Ελλάδα. Το 1914, το χωριό θα γίνει θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων ανάμεσα σε Βουλγάρους και Έλληνες οι οποίοι πολεμούσαν στο πλευρό των Συμμάχων. Για την προστασία των κατοίκων ο Ελληνικός Στρατός θα εκκενώσει το χωριό και οι πρόσφυγες κάτοικοι θα μετακινηθούν στο διπλανό ορεινό χωριό, το Αηδονοχώρι. Μετά το πέρας του πολέμου οι Θρακιώτες πρόσφυγες θα εγκαταλείψουν το χωριό και θα επιστρέψουν στα εδάφη της Ανατολικής Θράκης, που πλέον ήταν Ελληνικά. Η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, θα αναγκάσει όμως τους Θρακιώτες να επιστρέψουν και πάλι στην Μαυροθάλασσα, αυτή την φορά μαζί με άλλους πρόσφυγες από τον Πόντο, την Μικρά Ασία, τον Καύκασο, την Ανατολική Ρωμυλία και άλλες περιοχές που εκκενώθηκαν από τον Ελληνικό πληθυσμό.⁶⁷

Το χωριό αποτελεί ένα πολιτισμικό μωσαϊκό, στο οποίο κάτοικοι με διαφορετικό τόπο καταγωγής, διαφορετικά ήθη και έθιμα κληθήκαν να συνυπάρξουν αρμονικά κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες. Παρά την διαφορετική καταγωγή που είχαν, τους ένωνε η κοινή τους πίστη, ο καημός τους για τις χαμένες πατρίδες που άφησαν πίσω τους, αλλά κυρίως η αγάπη τους για την Ελλάδα. Ξεκινώντας κυριολεκτικά από το μηδέν, δημιούργησαν ένα χωριό στο οποίο βρήκαν εφαρμογή οι καινοτόμες ιδέες τους, διοχετεύοντας σε αυτό, με τον πιο παραγωγικό τρόπο, την δίψα τους να κτίσουν ξανά το μέλλον τους και το μέλλον των παιδιών τους.

⁶⁷ Θεόδωρος Στεφανίδης, στο *ίδιο*, σελ. 53.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

Η σύγχρονη ιστορία του Ελληνικού κράτους θα στιγματιστεί για πάντα από τα γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η μαζική έλευση προσφύγων στην χώρα μας θα είναι η τραγική κατάληξη μιας ταραγμένης περιόδου της ιστορίας μας, στην οποία πολιτικά και στρατιωτικά λάθη θα αναμειχτούν με μια σαφή ανικανότητα που προέβαλαν αυτοί οι οποίοι κληθήκαν να διαχειριστούν το μεγαλόπνοο όραμα επέκτασης της ελληνικής επικράτειας.

Η εγκατάσταση των προσφύγων στην ευαίσθητη περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας θα είναι απόρροια της δυνατότητας που είχε η περιοχή στο να απορροφήσει τους νέους κατοίκους σε συνάρτηση της αναγκαιότητας που υπήρχε για ενίσχυση του ελληνικού πληθυσμού σε μια περιοχή όπου η απειλή προέρχονταν από τα βόρεια σύνορα και όχι από την Ανατολή. Η σχετικά κοντινή απόσταση που χώριζε τις νέες περιοχές εγκατάστασής τους από τις χαμένες πατρίδες τους, διατηρούσε ζωντανή την προσδοκία τους για επιστροφή στα πάτρια εδάφη. Όταν η προσδοκία αυτή θα χαθεί λίγα χρόνια αργότερα, μέσα από την πολιτική αποκατάστασης των ελληνοτουρκικών σχέσεων που θα επιλέξει ο Βενιζέλος, οι πρόσφυγες θα στρέψουν την προσοχή τους στην προσωπική και οικογενειακή τους πρόοδο, επενδύοντας στις γνώσεις τους και στην πολιτισμική και πνευματική τους ανωτερότητα.

Ο τρόπος με τον οποίο οι γηγενείς αντιμετώπισαν τους νέους κατοίκους ήταν αναμενόμενος αν αναλογιστεί κανείς τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα την εποχή του μεσοπολέμου. Από την αμηχανία και την δυσπιστία την οποία αντιμετώπισαν οι πρόσφυγες τα πρώτα χρόνια, μέχρι τα ακραία φαινόμενα βίαιης συμπεριφοράς που καταγράφηκαν κυρίως σε προφορικές μαρτυρίες, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως η πολιτική και οικονομική αστάθεια της εποχής έδρασαν καταλυτικά στην διαμόρφωση μια συμπεριφοράς για την οποία κανείς δεν μπορεί να αισθάνεται υπερήφανος, αλλά για τον ερευνητή αποτελεί μια απολύτως κατανοητή κατάσταση.

Παρακολουθώντας την εξέλιξη της προσπάθειας εγκατάστασης των προσφύγων στην νέα τους πατρίδα, διαπιστώνουμε πως από την πρώτη στιγμή επέδειξαν πείσμα και θέληση να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία, παρά τις διαφορετικές

προσδοκίες που είχαν οι ίδιοι για το μέλλον τους. Οι Ανατολικοθρακιώτες πρόσφυγες δεν θα αποδεχτούν την νέα κατάσταση ως κάτι τετελεσμένο και τα πρώτα χρόνια θα θεωρήσουν πως υπάρχει ακόμα ελπίδα για επιστροφή στις πατρίδες τους, σε αντίθεση με πρόσφυγες που προέρχονταν από περιοχές που θεωρούνταν από καιρό οριστικά χαμένες, όπως ήταν οι Πόντιοι. Η άδικη κατάληξη που είχε για τους πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης, αλλά και για το σύνολο των προσφύγων του 1922 η υπόθεση των αποζημιώσεων θα τους απογοητεύσει, αλλά σε αντίθεση ίσως με αυτό που θα περίμεναν οι περισσότεροι αναλυτές, θα τους γεμίσει και με πείσμα για ένα νέο ξεκίνημα.

Μέσα σε λίγα χρόνια από την εγκατάσταση των προσφύγων στην περιοχή του Νομού Σερρών, παρατηρούμε πως όπου δημιουργήθηκαν χωριά με αμιγώς προσφυγικό πληθυσμό, επακολούθησε πολιτιστική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη στην οποία κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός πως η απουσία των γηγενών σε αυτές τις κοινωνίες λειτούργησε θετικά. Στις μικρές τοπικές κοινωνίες του νομού Σερρών, όπου εγκαταστάθηκαν οι νέοι κάτοικοι διαπιστώνουμε μια θεαματική πρόοδο σε όλους τους τομείς, καθώς οι νέες καινοτόμες ιδέες, σε συνάρτηση με την ακόρεστη δίψα για δημιουργία, θα ωθήσουν τις κοινότητες προς μια ραγδαία ανάπτυξη. Η συντηρητικότητα των ντόπιων κατοίκων θα προσθέσει προβλήματα, αλλά δεν θα είναι ικανή να αποτρέψει την ανάταση του προσφυγικού κόσμου.

Η πολιτική χειραγώγηση των προσφύγων αποτελεί μια πραγματικότητα στην πολιτική ζωή του τόπου, αλλά εν τέλει οι νέοι κάτοικοι θα βρουν τον τρόπο να επωφεληθούν από αυτό, διεκδικώντας και καταλαμβάνοντας αξιώματα που θα τους επιτρέψουν να προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Δεν θα είναι υπερβολή να σημειώσουμε πως σε αυτό που καταλήγει ο ερευνητής του προσφυγικού ζητήματος είναι μια ουσιαστική και καθοριστική συμβολή των προσφύγων στην ανασυγκρότηση της χώρας, η οποία γίνεται ευδιάκριτη κυρίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και το τέλος του τραγικού εμφύλιου σπαραγμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς πηγές.

Δραγούμης Φ., Αρχείο, Φ 11.3,78 επιστολή Κ.Δ. Καββαδία προς Φ. Δραγούμην, Θεσσαλονίκη 12/12/1924.

Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν. Σερρών, 1919, φακ. Θ.6768, *Στατιστικοί Πίνακες του Πληθυσμού και Εθνικότητας των Νόμων Σερρών και Δράμας*, Επιτελική Υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού, αρ. 449, Αθήνα, 1919.

Ε.Α.Π. / Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας /Τμήμα Στατιστικής, *Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών της Μακεδονίας και τας νέας ονομασίας*, Θεσσαλονίκη 1928.

Κουντιάδης Γαβριήλ (Ιερομόναχος), *Λεύκωμα του Σουμπάσκιοϊ, χωριού της περιφέρειας Σερρών*, χ.ε., Θεσσαλονίκη 1925.

Στεφανίδης Θεόδωρος, *Ιστορία του Παρτούζ περιοχής Όλτης του Καρς, χ.ε., Μαυροθάλασσα Σερρών* 2001.

Λάκη Αικατερίνη, προσωπική συνέντευξη, 30 Ιουλίου 2020.

Εφημερίδες:

Ελεύθερος Λόγος, Θεσσαλονίκη 1923.

Εφημερίς των Βαλκανίων, Θεσσαλονίκη 1922-1924.

Καθημερινή, Αθήνα 1923.

Καστοριά, Καστοριά 1924.

Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1928.

Μακεδονικά Νέα, Θεσσαλονίκη 1926.

Φως, Θεσσαλονίκη 1924.

Δευτερογενείς πηγές.

Αγαπητός Σπύρος, «Η ευθηνή κατοικία», στο: *περιοδικό «ΕΡΓΑ»*, τεύχος Ένατο, χ.ε., Σέρρες 1929, σ.σ. 497-520.

Άμαντος Ι. Κωνσταντίνος, *Οι Βόρειοι Γείτονες της Ελλάδος (Βούλγαροι – Αλβανοί – Νοτιοσλάβοι)*, εκδ.: Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1923.

Ανδρεάδης Κώστας (Υπομοίραρχος), «Τηλεγραφήματα απολύτου προτεραιότητας», στο: *Η Θρακική Τραγωδία του 1922*, Εκδ.: Υπουργείο Στρατιωτικών, Αθήνα 1933, σ.σ. 30-45.

Βλασίδης Βλάσης, «Η Προσφυγική Αποκατάσταση στη Μακεδονία: Απόψεις του Ελληνικού Τύπου», στο: Βλασίδης Βλάσης, Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επιμ.), *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία, Από την τραγωδία στην εποποιία*, εκδ.: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 2009, σ.σ. 128-154.

Βοζίκας Γιώργος, Πέτρος Καμσάρης (επιμ.), «Οικονομία, σχέσεις παραγωγής και ιστορική εξέλιξη στα Δαρνακοχώρια», στο: *Γ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. Οι Σέρρες και η περιοχή τους. 100 χρόνια από την απελευθέρωση (1913-2013), Σέρρες, 17-19 Οκτώβριου 2013 Πρακτικά*, εκδ.: Δήμος Σερρών, Σέρρες 2016, σ.σ. 91-115.

Γεραγάς Κώστας, *Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922*, εκδ.: Εστία, Αθήνα 1925.

Γερμίδης Α., *Η απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης του Ιούλιο του 1920 και η δραματική εγκατάληψίς της τον Οκτώβριο του 1922: Γραμμένη για τα 50 χρόνια από το χαλασμό του 1922*, Β΄ Έκδοση, εκδ.: Θρακική Εστία, Θεσσαλονίκη 1985.

Γιαννακούρος Πέτρος, *Αγροτική Νομοθεσία μετά διατάξεων Προσφυγικής Νομοθεσίας*, χ.ε., Αθήνα 1985.

Γκιζελή Βίκα., «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιάτικων Σπουδών*, τόμος Ένατος, χ.ε., Αθήνα 1992. σ.σ. 29-45.

Θεοδωροπούλου-Σωτηρίου Λίνα, Παναγιωτόπουλος Ελευθέριος, Καριώτης Γεώργιος, Πέτρος Σαμσάλης (επιμ.), «Αστικοί Προσφυγικοί Συνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου», στο: *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, τόμος Τέταρτος, εκδ.: Δήμος Σερρών, Σέρρες 2006, σ.σ. 207-246.

Θεοδωροπούλου-Σωτηρίου Λίλα, «Προσφυγικά Σπίτια στην Πολη των Σερρών», στο περιοδικό: *Μικρασιατική Σπίθα*, Αρ. τεύχους 15, εκδ.: Αδελφότητα Μικρασιατών Ν. Σερρών "Άγιος Ευστράτιος", Σέρρες 2010, σ.σ. 83-94.

Καταπόδης Ιωάννης, *Τέσσερις αιώνες διπλωματικής δραστηριότητας στον ευρωπαϊκό χώρο 1648-1959. Από την Ειρήνη της Βεσφαλίας στις Συνθήκες του Κυπριακού* , εκδ.: Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1996.

Καραδήμου-Γερόλυμπου Αλέκα, «Μια πρότυπη πολεοδομική επέμβαση. Ο ανασχεδιασμός των Σερρών 1913-1920», στο: Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Σέρρες 1900-1940. Χώρος και Ιστορία*, εκδ.: Τμήμα Εκδόσεων και Βιβλιοθήκης Τ.Ε.Ι. Σερρών, Σέρρες 2008, σ.σ. 25-60.

Κοντογιώργη Έλσα, «Αγροτικές Προσφυγές Εγκαταστάσεις στη Μακεδονία: 1923-1930», στο: *Δελτίο κέντρου μικρασιατικών σπουδών. Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία*, τόμος Ένατος, χ.ε., 1992, σ.σ.: 48 -56.
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltiokms/article/viewFile/2510/2275.pdf> (Ημερομηνία πρόσβασης: 5 Οκτωβρίου 2020).

Λιάπης Αλέξανδρος, «Η Θράκη μετά το 1920», στο: *Σύγγραμμα περιοδικού εκδιδόμενον υπό του εν Αθήναις Ήρακικού Κέντρου*, τόμος Πέμπτος, εκδ.: Θρακικό Κέντρο, Αθήνα 1934, σ.σ. 34-56.

Μαυρογορδάτος Γεώργιος, «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός», στο: Γ. Μαυροκορδάτος, Χ. Χατζιωσήφ, (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, χ.ε., Ηράκλειο 1988, σ.σ. 8-25.

Μαρκέτος Σπύρος, «Η Ελληνική Αριστερά», στο: Μαρκέτος Σπύρος, Χρ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος του 20 αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμος Β΄ 1, εκδ.: Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ.σ. 125-153.

Πάλλης Α., «Ανατολική Θράκη», στο: *Στατιστική Μελέτη περί των Φυλετικών Μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924*, χ.ε., Αθήνα 1925, σ.σ. 15-31.

Τζανακάρης Βασίλης, «Α΄ περίοδος (Εκλογές 7/11/1920). Διάρκεια: 7/11/1920-9/11/1928», στο: *Οι Βουλευτικές Εκλογές στα Σέρρες 1915-1996*, εκδ.: Περιοδικό «ΓΙΑΤΙ», Σέρρες 2000, σ.σ. 34-44.

Τζανακάρης Βασίλης, *Εικονογραφημένη ιστορία της πόλης των Σερρών*, τομ. Α΄ , εκδ.: Περιοδικό «ΓΙΑΤΙ», Σέρρες 1991.

Τσαρούχας Γεώργιος, «Ανθρακόπουλος Σωκράτης Η.», στο: Λ. Δρούλια,- Γ. Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1984*, τόμος Α΄, εκδ.: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ.σ. 227-228.

Kayser B., *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, μετφ: Τσαβέα Τ., εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1968.

Πηγές Πινάκων

Πίνακας 2.1 : Kayser B., *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, μετφ. Τσαβέα Τ., εκδ. : Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1968.

Πίνακας 2.2, 2.3, 2.4 : Επιτελική Υπηρεσία του Ελληνικού Στρατού, Στατιστικοί Πίνακες του Πληθυσμού και Εθνικότητας των Νόμων Σερρών και Δράμας, Αθήνα 1919.